

Vänner,

Detta en reviderad brödtext av boken *Inympad* som gavs ut på Dagenhuset 1995. Den är nu förnyad och delvis omarbetad.

Den kommer att ges ut på Livets Ords förlag under hösten. Som full pappersversion innehåller boken även faktarutor, bilder, litteraturlista och en studiedel med frågor för varje avsnitt. De är tänkta att användas i församlingar på olika sätt, i undervisningsserier, Bibelgrupper och hemgrupper.

Denna elektroniska version får inte spridas utanför deltagarna i Pingst Pastor Jerusalem oktober 2015! Det är en uppgörelse gjord med förläggaren.

*Varje deltagare erbjuds dock i att köpa ett exemplar av *Inympad* i pappersversion för ca 100:-. Tanken är då att initiativ tas att på olika sätt använda boken i församlingens undervisning.*

Hälsningar,

Göran Lennartsson

INYMPAD

Om kristendomens judiska rötter

© Göran Lennartsson

INNEHÅLL

Förord

Del 1: Jesus från Nasaret

1. Jesus uppväxt i ett judiskt hem
2. Väckelsen i Galileen
3. Jesus och religiösa grupper inom judendomen
4. Jerusalem på Jesu tid
5. Jerusalem ska öppna för Jesus
6. Uppståndelsen

Del II: Urförsamlingen

7. Var Jerusalemföramlingen kristen?
8. De första hedningarna
9. Villkoren för hedningarna
10. Från Stefanos till Pella
11. Kristna judar efter år 70

Del III: Efter apostlarna

12. Kristna judar efter apostlarna
13. Avhuggna rötter

Avslutning

Litteratur

Förord

Gud blev människa. Det är utgångspunkten för den kristna tron. För att frälsa människan inkarnerades Gud och delade människans villkor. Jesus levde som människa men utan att synda.

Denna förening av Gud och människa förbereddes genom århundraden. Israel kallades att vara Guds folk och markberedare för Messias. Gud talade till folket och ingick förbund med det på Sini. Israel blir mottagare av uppenbarelsen – Bibeln. De skulle utgöra Guds brohuvud för att frälsa världen, löftet till Abraham om att vara en välsignelse för alla jordens folk.

I tidens fullbordan föddes juden Jesus från Nasaret. Hans liv fullbordar Skriften. Han är Messias och hela världens frälsare. Det är Nya testamentets proklamation: Jesus är Messias (Kristus) och Herren (JHWH).

Gud väljer att födas in i den judiska kulturen. En viktig aspekt av att lära känna Jesus är därför att bli bekant med den värld som han levde i och bejakade. Utan relation till det judiska folket - som fortsatt bär uppdraget som Guds egendomsfolk – tappar vi kristna perspektivet både på frälsningshistorien och framtiden. Det judiska folket är för Nya testamentet nyckeln till Guds upprättelse av världen. Israels folk har i Guds frälsningshistoria inte bara rollen som förberedare till frälsningen, utan är också nyckelspelare till historiens klimax.

För dagens bibelforskning står det klart att Jesus måste förstås utifrån den judiska samtiden. Mer än så. Jesus utgör själv en del av den judiska världen utan ambition att bryta sig loss från det som är judiskt.

Inte heller de första generationernas kristna avsåg sig sin judiska identitet. Församlingen i Jerusalem bestod uteslutande av judar. De var angelägna om att bevara sin judiska hållning. Bekännelsen av Jesus som Messias bekräftar detta bejakande. Inte heller insikten om Jesus person som gudomlig spränger deras judiska identitet.

Historisk forskning visar att kristologin ryms inom det som är judendom under första århundradet.

Urkristendomen kände sig som en del av Israel. Även hednakristna var angelägna om att bevara en god relation till judarna. Man visste sig stå i ett andligt beroendeförhållande till förbundets folk. Att hedningar genom Jesus fått del i Israels förbund med Gud manifesterades i konkreta handlingar.

Beklagligt nog skedde en förödande brytning mellan judar och kristna redan efter bara några generationer. Splittringen var succesiv och pågick under århundraden. Resultatet ledde till i en separation. Efter ungefär tre hundra år stod det klart att två religioner uppstått med vattentätt skott sinsemellan.

Ur judiska myllan växer Jesusrörelsen fram men övergår efter något hundratal år att bli en hednakristen kyrka. En annan judisk rörelse, fariseismen överlever också Jerusalems fall år 70. Den utvecklades och formades efter ett par hundra år till den rabbiniska judendomen. Så har vi lärt känna historien. Två världsreligioner - judendom och kristendom.

I urkristen tid var inte hednakristna ålagda att bli judar och leva judiskt. Däremot behöll kristna judar sin judiska identitet. Men med tiden kunde inte den hednakristna kyrkan acceptera kristna bekännare som samtidigt levde judiskt.

Denna skrift vill uppmärksamma att den symbios av kristna judar och hedningar som var utgångspunkten för första generationernas kristna bekännare, även bör kunna känneteckna vår tid. Hednakristna har i Paulus bildspråk ett beroendeförhållande till Bibelns Israel som ympen har till rötterna (Rom 11:17f.).

Judendom och kristendom kom i historien att uppfattas som varandras motsatser. Kyrkans självbild förändrades från apostlarnas tid. Hos såg sig inte längre som arvinge av Guds löften tillsammans med Israel (Ef. 2:12; 3:6), utan antar identiteten som ersättare – ett nytt Israel. Den hednakristna kyrkan kom att ensam se sig som uppehållare av nya förbundet medan det fysiska Israel betraktades som förkastat av Gud.

Denna självbild har präglat den kristna teologin och kyrkan genom århundraden. Resultatet av denna ersättnings teologi har varit förödande för judarna. Men också för kristna. För judar därför att denna teologi utvecklade antijudisk attityd och ren antisemitism. För kristna därför att avlägsnandet av det judiska arvet berövade kyrkan en dimension av tron som under urkristen tid var bärande. Nämligen att vi hedningar kommit till Israels Gud och fått del av Israels arv. Men inte tagit över det.

Återerövrandet av de judiska rötterna i kristen tro är viktigt för identiteten. För det första blir Jesu budskap och liv tydligare när evangelierna ses i dess ursprungliga historiska och kulturella judiska miljö. För det andra berikas självbilden genom upptäckten av att kristna bekännare delar arvet med troende judar redan årtusenden före Jesu levnad.

I mötet med dagens judar lär kristna bekännare bättre känna sin egen tro. Tron fördjupas och insekten av Jesu person ökar. Likaså skingras åtskilliga vanföreställningar och fördomar om judar och judisk tro. Båda är min personliga erfarenhet.

När denna bok kommit ut elektroniskt efter första trycka utgåvan för tjugo år sedan, sker det med lätt revidering och några innehållsliga tillägg.

Uppsala augusti 2015,

Göran Lennartsson

DEL I JESUS FRÅN NASARET

1. JESUS UPPVÄXT I JUDISKT HEM

Jesus var jude. Han delade sitt folks seder, levnadsvillkor och andliga arv. Ingenstans i Nya Testamentet antyds att Jesus någonsin uppgav sin judiska identitet.

Matteusevangeliet inleds med att härleda Jesu släktskap med Abraham, som två årtusenden tidigare kallats att bli upphovet till Guds egendomsfolk. Moses och andra blev redskap för Bibelns tillblivelse. På Jesu tid indelades Bibeln i Toran (lagen, läran, Moseböckerna), Profeterna och Skrifterna. Judarna som Guds egendomsfolk fick uppgiften att ta emot och förvalta uppenbarelsen, dels genom Guds Ord, dels genom att vara föremål för Hans handlande. I tidens fullhet föddes Jesus för att fullända uppenbarelsen. Gud och människan förenades.

Förhållandena i det land där Jesus växte upp och verkade kastar bakgrundsljus åt bibeltexterna. Utan den judiska kulturen som resonanslåda förlorar Jesu budskap och person både volym och klang. Mer än så. Jesus utgör själv en del av judendomen.

Födelsen

Jesus föddes i Betlehem i Judéen som var en by på några hundra innevånare. Det skedde minst fyra år före vår tideräknings början.

Ur juridisk synvinkel föddes Jesus utom äktenskapet. Han mor Mirjam (Maria) som var trolovad med Josef, blev under trolovningstiden gravid genom den helige Ande. När Josef fick veta det beslutade han sig för att skilja sig från Maria. Men han ville göra det i hemlighet utan offentlig rättegång för att inte förvärra skandalen och dra onödig vanära över Maria. Enligt dåtida praxis hade han inget val. Han var tvungen att skilja sig vid äktenskapsbrott. Trolovning räknades lika bindande som äktenskap trots att det inte hade samma status.

I det läget fick Josef besök av ängeln Gabriel. Han övertalades att ta vanäran, ingå äktenskapet och adoptera det barn Maria väntade (Matt 1:18-25). Enligt gammal judisk tradition ingicks äktenskap då bruden var 13 och brudgummen 18 år, efter ett år av trolovning.

Josef adopterar barnet och gav honom namnet Josua enligt ängeln Gabriels uppmaning. Motiveringen var att "han ska frälsa sitt folk" (Matt 1:21). Kallelsen att frälsa Israel anges tydligt i namnvalet. Josua blir Jesus "översatt" till grekiska som är Nya Testamentets grundspråk. På arameiska som var modersmålet för Jesus, hette han alltså "Josua bar Josef" (Jesus Josefsson).

Jesu föräldrar var troende och levde för Gud och efter de bud Han gett genom Moses. Texterna visar att de hade en levande gudsgemenskap och levde i enlighet med sin tro. Som ett uttryck för gudsfruktan lät de omskära Jesus när han var åtta dagar gammal. Det är föreskrivet i Toran som betyder lära, uppenbarelse. Omskärelsen var det utvändigt tecknet på medlemskapet i förbundets folk.

Eftersom Jesus var familjens förstfödde son måste han enligt Moses "lösas" med offer. Familjen hade medelklassbakgrund men ekonomin tillät bara att det enklare offret bars fram i templet, två duvor i stället för ett årsgammalt lamm (Luk 2:23; 2Mos 13:2,12; 3Mos 12:8).

Hemmet

Jesu hade syskon, både bröder och systrar (Matt 12:46). Som äldste sonen fick Jesus tidigt ta ansvar. Han lärde sig Josefs yrke och blev snickare. Möjligen drev familjen ett snickeri som eget företag. "Snickare" ska troligen förstås som byggnadsarbetare eller entreprenör.

Av det faktum att fadern bara omnämns i evangeliernas inledningar har man ofta dragit slutsatsen att Maria tidigt blev änka. I så fall blev Jesus snart nog överhuvud för familjen och hade försörjningsplikten och ansvaret för modern och syskonen.

Jesus växte upp i Nasaret i Galileen. Nasaret var en gammal stad som bebotts sedan Abrahams dagar men var på Jesu tid en liten och ganska betydelselös by. Arkeologer uppskattar att Nasaret hade en befolkning på i storleksordningen 500 personer som bestod uteslutande av judar. Staden låg uppe i bergen på 350 meters höjd över havet med utsikt över Jisreelslätten. Folket livnärde sig till största delen av jordbruk och lämningar visar att befolkningen över lag var fattig.

Inte heller var ryktet något vidare. Natanaels kommentar "Kan något gott komma från Nasaret?" (Joh 1:46) var nog en ganska representativ attityd.

Skola

Jesus började troligen skolan som femåring. Det var i alla fall praxis för pojkar under kommande århundraden. Den judiska lärosamlingen Talmud skriver: "Vid fem års ålder kommer man för att studera Skriften, vid tio Mishna, vid 13 fullgörandet av buden, vid 15 till Talmud och vid 18 år till brudkammaren".

Även om det är ifrågasatt huruvida detta var regel under Jesu tid förstår vi ändå att Jesus fick skolundervisning. Möjligen har också "fullgörandet av buden" - *Bar mitsva* vid tretton års ålder - en motsvarighet i Jesu besök i templet vid tolv. Bibellärarna i Jerusalem förvånades över pojkens kunskap (Luk 2:41).

Synagogan var både bönhus och skola med "grundskola" (*beit sefer*) och ofta högre studier i Bibeln (*beit midrash*). Klassrummet låg antingen i anslutning till synagogan eller utgjordes av själva gudstjänstlokalen. Bibeln användes som läsebok, och de första läsövningarna skedde ur 3 Moseboken. Skriftrullarna var handskrivna på skinn och därför dyrbara. Få hem ägde hela uppsättningen pergamentrullar för Bibeln. I stället lärdes texterna utantill. Memoreringstekniken var väl utvecklad med högläsning i grupp och ivrig repetition. Efter fullbordad skolgång kunde man

Moseböckerna utantill liksom Psaltaren och stora delar av Profeterna.

Sipporis

Man får inte tro att Jesus växte upp isolerad ute på landet vid sidan av stora världen. Bara fem kilometer norr om Nasaret låg Sipporis, Galileens och Pereens huvudstad. Sipporis var en modern pulserande storstad med i storleksordningen 10 000 innevånare. Majoriteten var judar, men det antas att också att andra semitiska folk, greker och romare bodde där.

I samband med ett uppror efter Herodes den Stores död år 4 f Kr, deporterades befolkningen och Sipporis brändes. Efter att revolten slagits ned anlade sonen Herodes Antipas en ny stad på ruinerna med romersk stadsplan. Från öster till väster löpte huvudgatan (*cardo*) som mynnade ut i ett torg (*forum*). I dess anslutning fanns möjligen redan på Jesu tid också en teater med plats för inemot 5 000 sittande. Där låg även Herodes palats, offentliga bad, stadens arkiv, fontäner och en idrottsanläggning.

Även om Nasaret var en liten landsortsby var den något av en förort till storstaden Sipporis. Troligen gav Sipporis arbetstillfällen för snickare genom många byggprojekt vid tiden för Jesu uppväxt. Möjligen pendlade Jesus de fem kilometrarna morgon och kväll till arbetet.

Genom närheten till Sipporis fick Jesus som ung inblick i storstadens liv. Den hellenistisk-romerska kulturen och politikernas spel var bekant för honom vilket speglas i hans senare förkunnelse.

Jesus lärde sig tala stadsmänniskans språk, och tog inte bara bilder från landet. Han kunde tala om hyckleri som var en term hämtad från teatern. Den förstods av åhörarna som skådespeleri, att ta på sig en mask och att inte vara äkta. Aktörerna på teatern hade nämligen en mask för ansiktet för att inte röja sin egentliga identitet. "Hycklare" var därför den som inte var sig själv utan förställde sig och tog en roll som inte var hans egen.

Synagogan

Av evangelierna framgår att det var vanligt med synagogor i Galileens städer och byar. Där samlades man primärt för att läsa

och studera Skriften. Men gudstjänsten innehöll även bön och undervisning. Under senare århundraden var det praxis att mötas till gudstjänst måndagar och torsdagar på kvällen, och två gånger på lördagen - sabbaten. Det är inte omöjligt att det mönstret var utbrett redan på Jesu tid. Byns synagoga fungerade också som skola, kommunhus och allmän samlingsplats. Synagogan tillhörde ingen speciell religiös riktning inom judendomen. Ordet förenade alla grupperingar och exempelvis fariséerna hade inget ledarinflytande över synagogan. Först århundraden senare blev rabbinerna ledande. Större samhällen hade flera synagogor. Antika källor uppger att det fanns hundratals synagogor i Jerusalem. Det kunde även förekomma synagogor av mer privat karaktär.

Synagogans ursprung är en gåta. Men äldsta lämningarna av en synagoga man funnit är i Egypten och härstammar från mitten av 200-talet f.Kr. I Israel kan man idag besöka några ruiner av synagogor som var i bruk på Jesu tid. Exempelvis i Magdala vid Tiberias sjö, i Gamla på Golans sluttning och Theodotos synagoga i Davids stad i Jerusalem. Den senare representerar synagogor för specifika grupper, den samlade diasporajudar.

Sabbaten bryter in vid solnedgången på fredagskvällen när en grå ulltråd inte längre kan urskiljas från en svart. Sabbatsmåltiden denna afton är veckans höjdpunkt tillsammans med gudstjänsten på sabbatens morgon. Den samlade hela familjen. Män och kvinnor satt tillsammans. Separerad sittning omtalas inte de äldsta historiska källorna. Bänkarna stod utefter väggarna så man kunde se varandra i ansiktet och för att ha Ordet i centrum. Man satt således runt omkring talarstolen varifrån Bibeln lästes och förklarades.

För att fira gudstjänst krävdes närvaro av tio vuxna, den så kallade *minjan*. I anknytning till det ska man se Jesu ord, "där två eller tre är samlade i mitt namn är jag mitt ibland dem" (Matt 18:20). Uppenbarligen accepterade inte Jesus denna regel. Under 500-talet blev det praxis att de tio måste vara män, men så var troligen inte fallet under Jesu dagar. Då kunde även kvinnor räknas in i de tio.

Församlingens äldste satt längst fram med ansiktena mot församlingen. Själva mötet hade en familjär prägel men följde ett givet mönster. Till sin karaktär var synagoggudstjänsten

bibelläsning. Även sång ur Psaltaren ingick liksom bön och predikan. Jesus gavs vid många tillfällen möjlighet att undervisa. Mötets form kunde variera från församling till församling men hade gemensamma grunddrag. I våra dagar har den fixerats i bönboken *siddur*.

I församlingen fanns en synagogföreståndare. Mötesledaren hade titeln *hasan* – i vår tid kantor. Han utsåg bland annat de sju män som skulle läsa högt ur Toran (Moseböckerna) på sabbaten. Bibelböckerna var skrivna för hand på skinn (pergament) som syddes ihop till långa remsor och rullades samman. Samtliga bokrullar till Bibeln förvarades i ett skåp som kallades arken och var placerade längst fram i lokalen. Bara bibeltexter – Guds Ord - tilläts läsas i sammankomsten.

Bibeln lästes från en talarstol som kallas *bema* som var placerad mitt i synagogan. Läsningen ur Toran skedde stående på ett melodiskt sätt. På Jesu tid var textavsnittet antagligen ännu inte fixerat. I de äldsta cyklerna läste man ut hela Toran (Moseböckerna) på ett år. På Jesu tid var hebreiska språket levande och förstått av alla. Men i senare tid avbröts läsarna med jämna mellanrum av en översättare som tolkade den hebreiska texten till arameiska. Första gången detta omtalas är då den skriftlärde Esra läser för dem som återvänt till Jerusalem efter fångenskapstiden i Babel (Neh 8:1-8). Under senantiken skrevs sådana översättningar ner och är bevarade som speciella skriftsamlingar, så kallade targumer.

Synagoggudstjänsten i vår tid går väsentligen tillbaka till den på Jesu tid, men informationen om äldsta mötesfirandet är sparsam. Den inleddes med en välsignelse och följdes av bönen Amida som bads stående. Med tiden med ansiktena mot Jerusalem. Amidabönens ursprungligen 18 böner blev så småningom 19 och utgjorde en slags modell eller mönster för all bön. Den har stor likhet med bönen Fader Vår. Man kan se Fader Vår som en variant av Amida där Jesus ger sin personliga ordalydelse av Amidabönen som han gav till sina lärjungar (Luk 11:1-4).

Höjdpunkten i synagogans sammankomst är recitationen av Shema - den judiska trosbekännelsen "Hör Israel! Herren vår Gud, Herren är en" (5 Mos 6:4-9). Till den läses också budorden (5 Mos 11:13-21) och texten i 4 Mos 15:37-41.

Efter att sju vuxna läst var sitt avsnitt ur Toran – ett bruk som mycket väl kan gå tillbaka till Jesu tid - där den siste också läste en profettext (*haftara*), följde predikan. Eftersom synagogan var en lekmanngemenskap kunde vem som helst ombes att predika. Ofta var det en skriftlärd eller en besökare som fick tillfälle. Predikan var en förklaring och tillämpning av bibeltexten för åhörarna. Predikningar är bevarade till eftervärlden i textsamlingar som kallas midrasher. Ordet *midrash* används även om de tolkningsprinciper som användes vid studiet av Skrifterna.

Predikans form kunde variera. Ofta hade den karaktär av samtal och dialog med församlingen. Lyssnarna tilläts avbryta med frågor. Det kunde hända att predikanten inte började tala förrän någon i församlingen ställt en fråga som han fick orsak att besvara. Dialogpredikningar mellan rabbiner kunde också förekomma.

När Jesus för första gången i sitt offentliga framträdande besökte Nasaret synagoga ombads han predika (Luk 4:20). Lukas beskriver hur Jesus efter läsningen av profeten Jesaja satte sig ner för att tala, vilket var brukligt. Platsen han satte sig på var förmodligen den så kallade "Moses stol" som Jesus omnämner i Matteusevangeliet 23:2.

Även om läskunnigheten var relativt stor bland judar genom utvecklad skolundervisning, var Bibeln knappast var mans egendom. Däremot kunde man texter utantill. De fromma läste trosbekännelsen Shema: "Hör Israel Herren vår Gud, Herren är en" (5 Mos 6:4) i hemmet morgon och kväll. Den så kallade Adertonbönen bads vid tre tillfällen under dagen. Redan Daniel praktiserade enskild andakt tre gånger dagligen (Dan 6:10). Dagarna genomsyrades av välsignelser uttalade till Herren. Rabbi Meir, som levde ungefär 100 år efter Jesus, manade till att dagligen nämna hundra orsaker till att välsigna och tacka Gud för.

Stilla i landet

Den offentliga synagogan var inte knuten till någon speciell religiös riktning inom judendomen som fariséerna eller esséerna, utan var en mötesplats för alla. I Galileen var fariséernas inflytande troligen ganska litet. Fariséerna kunde mötas i egna synagogor och höll de troende judar som inte följde de äldstes traditioner på viss distans och kallade dem "de stilla i landet".

Bland dessa troende utan någon speciell "samfundstillhörighet" fann Jesu budskap resonans. Här togs hans undervisning i stor utsträckning emot. Till kategorin fromma "stilla i landet" hörde exempelvis Jesu föräldrar, Natanael, Hanna och Simeon i templet, Elisabeth och Sakarias som omnämns i början av Lukasevangeliet. De levde i Bibeln, hade gemenskap med Gud i bönen och kände igen Skriftens löften och såg dem uppfyllda i Jesu person.

Dessa fromma människor hade ett umgänge med Gud och hos dem blommade andliga upplevelser av skilda slag. Denna karismatiska judendom - apokalyptiken - var en slags väckelserörelse med källflöde i Gamla Testamentets profeter. En annan beskrivning av denna breda strömning är judisk mystik där drömmar, syner och visioner förekom liknande dem som Maria, Josef och Sakarias hade.

Från apokalyptikernas värld hämtade Jesus till stor del sitt andliga språk. Han delar dess världsuppfattning och framtidstro där den kommande tidsåldern har en framträdande plats. Evangelierna återger hela avsnitt av Jesu apokalyptiska undervisning (Matt 24 och Mark 13).

Apokalyptiken har lämnat en stor litteratur efter sig. Daniels bok brukar räknas dit och Uppenbarelseboken är ett exempel på en kristen skrift i denna genre. En hel samling närbesläktad litteratur från denna tid finns bevarad som lästes av både kristna och judar under kommande århundraden. Kanske mest kända är skrifterna 2Baruksboken, 4 Esra, Henoksböckerna och De tolv Patriarkernas Testamenten.

2. VÄCKELSEN I GALILEEN

Evangelierna beskriver första delen av Jesu verksamhet som mycket framgångsrik. Människor i tusental drogs till honom i städerna och byarna i Galileen.

Offentlig person

Efter det att Johannes Döparen hade fängslats lämnade, Jesus Nasaret och bosatte sig i Kapernaum (Matt 4:12-13). Det sker efter dopet i närheten av Jeriko, när Jesus identifierar sig med människans fallna tillstånd. Han visar med sitt exempel att människan bör omvända sig till Gud. Dopet är också inledningen till Jesu offentliga verksamhet.

Jesus var i 30-årsåldern när han träder fram för vidare publik och blir en offentlig person. I samtida kulturen var ingen trovärdig som lärare innan man passerat trettio. Innan dess har man inte hunnit tillägna sig nog livserfarenhet för att bli riktigt värd att lyssna till, resonerade man.

Den naturliga mötesplatsen för Jesus var synagogan. Synagogor fanns i de flesta byar och städer i Galileen. Ordet synagoga refererar till människorna som samlades och inte lokalen. Ofta var mötesplatsen vardagsrummet i ett hem: Men även speciella synagogbyggnader förekom.

Som kringvandrande lärare ombads han ofta att predika i sabbatens förmiddagsmöte. Budskapet framförde han både i tal och med synliga tecken. Att människor blev helade och upprättade gjorde honom känd och omtyckt inte bara i Galileen utan också i Jerusalem och provinsen Syrien liksom området Dekapolis öster och söder om Galileen. Därifrån vandrade människor för att lyssna till den märkliga predikanten. Dekapolis betyder tiostäderna och inbegriper bland annat Hippos, Jarash, Gadara, Pella och Skytopolis som i Gamla Testamentet hette Beit Shean. I de städerna var majoriteten hednisk, men hade även judisk befolkning (Matt 4:23-25).

Galileen

Arkeologer i vår tid konstaterar att befolkningen i Galileen på Jesu tid var judisk. Man räknar med en samlad befolkning i Galileen och Judéen på mellan en halv och två och en halv miljoner människor. Då som nu bodde ungefär 75 procent av världens judar i utanför landet Israel i förskingringen (diasporan). I romarriket kan ända upp till tio procent av befolkningen ha utgjorts av judar, det vill säga sex till åtta miljoner människor.

Galileen införlivades med Judéen av hasmoneerkungen Aristobulus I (104-103) före Jesu födelse. Under Gamla Testamentets tid utgjorde området tillsammans med Samarien Nordriket. Nordriket, eller Israels rike som det också kallades, bröt sig loss från det enade Israelsriket efter konung Salomos död. Efter att Assyrierna invaderade huvudstaden Samaria år 722 f Kr och deporterade en stor del av befolkningen och ersattes av avdra folk. Den blandbefolkning som uppstod blev med tiden samariter. Området upphörde att vara judiskt.

I Samarien levde på Jesu tid en befolkning som förblev en halvhednisk blandregion som i sig sög upp hedniska element. Samarierna var därför inte accepterades av judarna. Gamla konflikter gjorde att samarierna undveks av judar. Det är bakgrunden till berättelsen om Jesus vid Jakobs brunn när Jesus kontakter en samarisk kvinna (Joh 4). Lukas skildrar ett tillfälle då Jesus inte var välkommen med lärjungarna att besöka en samarisk by (Luk 9:52-53). Galileen å andra sidan var rent judiskt, och det måste ha väckt stor förvåning när Jesus gör en samarier till hjälte i liknelsen om vem som rätt tar hand om sin nästa ('den gode samariten' i Luk 10:25-37).

Galileen var bördigt. Den judiska historikern Josefus, som var ungefär samtida med Paulus, berättar att varje del av Galileen var uppodlad och hela landet bebott. Små byar i bergen (övre Galileen) och städer vid Genesarets sjös norra strand och på Jisreelslätten i väster.

Modern forskning visar att Galileen på Jesu tid var lika judiskt som Judéen och minst lika fromt. Befolkningen levde efter Bibeln. Men fromheten skiljde sig åt. Det karismatiska inslaget var starkare i Galileen med och fariseismen mindre inflytelserik än i Jerusalem.

Judiska källor berättar om hassider som genom Guds kraft gjorde under. Praktisk fromhet hyllades mer i Galileen än boklig. Fördomar om galiléer var troligen inte ovanliga.

Jesu språk

Språken Jesus talade till vardags var arameiska och hebreiska med en accent typisk för Galileen (Matt 26:73). Synagogans och undervisningens språk var hebreiska, som är besläktad med arameiskan ungefär som tyska till svenska. Men hebreiskan var på inget sätt ett dött språk utan användes även till vardags. Det var också de lärdes språk och växte med tiden i popularitet för att bli det officiella mediet i Galileens teologiska högskolor under 200-talet e Kr. Perioden därefter trängs hebreiskan undan som talspråk för arameiskan.

Det grekiska kulturella inflytandet hade århundradena före Jesus varit påtagligt, i synnerhet i Judéen. Jesus hade med all sannolikhet inget problem att konversera på grekiska. Ett exempel är förhöret med Pilatus där ingen tolk omnämns. Grekiska var ämbetsspråket i östra romarriket, inte latin.

Jakob, Jesu bror skriver på grekiska vilket visar att inte bara de högutbildade var flerspråkiga. I Bet Saida känner man till en grekisk skola från samma tid. En intressant tanke är att Jesus kanske vid olika tillfällen predikade på grekiska. Det skulle i så fall betyda att evangelierna redan i sitt ursprungligaste skikt delvis går tillbaka till grekiskan.

Budskapet

Jesus presenterade det 'glada budskapet' om Guds Rike (Matt 4:23), som tas emot genom omvändelse. Begreppet evangelium hämtar Jesus från profeten Jesaja och har innebörden glädjebesked (Jes. 52:9). Guds Rike är det tillstånd där Gud har herraväldet.

Guds rike heter i Matteusevangeliet Himmelriket eftersom Gud för judarna är så helig att inte bara Hans namn är outtalbart, utan att även ordet gud undviks. Matteus som vänder sig till en judekristen läsekrets med sitt evangelium, använder därför himlen som en omskrivning för Gud. Andra omskrivningar för Gud bland judar är Namnet. Så är det även i vår tid.

Begreppet Guds Rike finns inte i Gamla Testamentet. Däremot förekommer det i den rabbiniska litteraturen. Det beskriver Guds herravälde, tillståndet där Guds vilja råder. I Jesu undervisning rymmer Guds Rike den dubbla aspekten av riket som *närvarande*-Guds rike har brutit in och är närvarande i Jesu person. De som kommer till honom kommer in i Guds rike. Dels har Guds Rike en *framtida* aspekt då det ska manifesteras sig synligt på jorden i Messias regering med Jerusalem som centrum. Det framgår i Fader Vår, där bönen "Låt ditt rike komma" framför allt syftar på den kommande messianska tiden.

För att få del av Guds Rike måste människan omvända sig. Utelämnad åt sig själv är människan utan gudsgemenskap. Omvändelse innebär att vända sig om 180 grader - från synden till Gud. Tro är människans svar på Guds kallelse.

Denna förkunnelse delade Jesus med Johannes döparen, som genom att döpa ställde samma omvändelsekrav på judar som annars riktades till hedningar. Johannes döparen uppmanade den judiska samtiden att vända sig till Gud genom dop och sinnets förändring. Judendomen kände till dop – proselytdopet - men bara av hedningar som konverterade till judisk tro. Judisk mission var vid denna tid möjligen ganska vanlig. Att ställa judar och hedningar på samma plan i frälsningshänseende gjorde Johannes omvändelseförkunnelsen ytterst utmanande.

Lärjungar

De som svarade ja till inbjudan om att komma in i Guds Rike blev Jesu lärjungar. Att komma till Jesus och acceptera honom som sin mästare är detsamma som att omvända sig till Gud. Därför kallade Jesus människor till personlig efterföljd och att lämna hem, arbete och företag. Där börjar lärjungaskapet.

Att en rabbi samlade lärjungar omkring sig var långt ifrån unikt i det judiska samhället. Men det finns avgörande skillnader mellan Jesu lärjungar och andra rabbiner:

1. Attraktiva lärare i Jesus samtid drog till sig lärjungar. Unga män ansökte om att få bli student. Jesus däremot *kallade* människor till efterföljd. Inte lärjungen utan mästaren tog initiativet. För Jesus är den lärjunge som svarar ja på hans inbjudan. Man kunde inte söka anslutning.

2. Lärjungaskapet hos Jesus har inte med lärjungens förmåga att efterlikna Mästaren att göra. Givetvis följer en Jesu lärjunge sin Mästare i allt och gör som honom. Men det var inte det som gjorde honom till lärjunge.
3. Jesus är den enda Mästaren. En Jesu lärjunge kommer aldrig själv kunna bli Mästare vilket var fallet i andra sammanhang. Lärjungen förblir man hela livet på det andliga området.
4. Jesus är det centrala. Efterföljden gäller Hans person och inte bara hans åsikt eller undervisningen (teologi).

Jesus uppfattades som rabbin, det vill säga en respekterad man. Någon man ser upp till. Senare i historien blev rabbin en tjänstetitel för utexaminerade bibellärare och jurister. Så var ännu inte fallet på Jesu tid. Jesus kritiserar den trenden (Matt 23:8).

Evangelierna beskriver emellertid Jesus som en kringvandrande lärare som man vet var typiskt för första århundradet. Han samlade lärjungar, predikade i det fria, var beroende av människors välvilja och kunde tituleras "rabbi". Jesus var väl förtrogen med metoder för skrifttolkning som återfinns i den rabbinska litteraturen. Likaså använde han den pedagogiska metoden med liknelser som också är typisk för rabbinerna.

Ett exempel på Jesu undervisning är bergspredikan. Jesus gjorde skillnad mellan människor i allmänhet och sina lärjungar. Bergspredikan riktar sig till de omvända även om folk utifrån strömmade till efter hand och fick del av undervisningen (Matt 5:1:28).

Jesus deklarerar sin totala harmoni med Moses och Skriften. Ingenstans i evangelierna råder det konflikt dem emellan. Däremot kunde Jesus vara oense om hur Mose skulle tolkas. Detta är delvis vad Bergspredikan handlar om. Jesus gav sig inte ut som religionsstiftare eller reformator av Gamla testamentet. Han ville inte byta ut en gammal förlegad undervisning mot ett nytt och annorlunda budskap. Tvärtom återknöt han ständigt till det gamla. Jesus ville upprätta de ursprungliga värdena och undervisningen från Moses och Skriften som olika religiösa traditioner i hans samtid grumlat.

Samtidigt är Jesus mycket medveten om att han tillför något nytt. I sin *person* uppfyller han Skriften, alla dess löften och profetior. Matteusevangeliet 5:17 är något av en programförklaring: *Tro inte att jag kommit för att upphäva lagen eller profeterna. Jag har inte kommit för att upphäva utan för att uppfylla.*

Det är i verkligheten ganska lite i Jesu undervisning som inte redan sagts av andra judiska lärare före honom. Det bör heller inte heller förvåna oss eftersom judarna hade Guds uppdrag att förvalta Bibeln och uppenbarelsen.

'Gör inte mot medmänniskan det du själv inte vill bli utsatt för, det är Lagens sammanfattning ". Så svarade den kände rabbinen Hillel, som levde några årtionden före Jesus, en hedning som frågade om han kunde ge en enkel sammanfattning av toran (Moseböckerna). I Jesu version heter det, *Allt vad ni vill att människorna ska göra för er, det ska ni också göra för dem. Det är vad lagen och profeterna säger* (Matt 7:12).

Det mesta evangelierna samlat av Jesu förkunnelse finns redan hos skilda judiska grupper eller lärare. Det är bevarat bland annat i Talmud där rabbinernas undervisning samlats, och i bibelkommentarer, så kallade midrasher. Till det unika i Jesus undervisning utan kända paralleller bland samtida judiska lärare, är budet att älska sina fiender (Matt 5:38-47).

Jesu person unik

Det unika är Jesu person och anspråket att vara Gudamänniska och den som i allt uppfyller Skriften. Också hans umgänge med människor, och klimax då han ger sitt liv som ett offer för världen för att sedan uppstå igen, är det som gör Jesus ojämförlig.

Att Jesus uppfyllde Skriften rymmer fler aspekter. För det första fullgör Jesus i sin livsföring alla krav och bud som Gud ställt på människan genom Moses. Han uppfyllde i minsta detalj Mose lag. Detta bekräftades före korsfästelsen genom att ingen bar fram giltiga bevis på anklagelsen att han brutit buden. Däremot blev Jesus vid upprepade tillfällen kritiserad av fariséerna för att han inte rättade sig efter deras specifika tolkningar av enskilda bud, till exempel sabbatsbudet. Men då är det fariséernas tolkning av sabbatsbudet han går emot och inte föreskriften från Moses som sådant.

För det andra fullbordar Jesus alla löften och profetior uttalade i Gamla testamentet (2Kor 1:20). Det som omnämns i Skriften blev nu blivit verklighet. I Jesus har det skett som profeterna förkunnade om.

För det tredje förkroppsligar Jesus Ordet. Han som talar och handlar i Gamla förbudet har blivit kött och blod. Han som talar i Ordet *är* själv Ordet. "Ordet blev människa och bodde bland oss och vi såg hans härlighet" (Joh 1:14).

3. JESUS OCH RELIGIÖSA GRUPPER INOM JUDENDOMEN

Storpolitik

Fångenskapstiden i Babel innebar på många sätt en omdaning för judarna. När folket fick amnesti och rätten att återvända till Jerusalem år 538 f Kr, var Esra en av förgrundsgestalterna. Han var präst och skriftlärd och ses i den judiska traditionen som en ny Moses som ger folket Toran (Moseböckerna) tillbaka, vilken ansågs ha gått förlorad i exilen. Speciellt för fariséerna och deras ättlingar var Esra och "Den Stora Synagogan", som rabbinerna kallade sina äldsta auktoriteter. De ansågs förmedla uppenbarelsen i både *skriftlig* (Moseböckerna) och *mundlig* form (de äldstes traditioner).

Andra politiska händelser som i hög grad påverkade judarna, var Alexander den Stores erövringar. Han var den regent som gjorde Grekland till världsmakt och i Danielsboken beskrivs som "bocken" (Dan 8:5). När Alexander dör år 323 f Kr delas den största makt världen dittills skådat mellan fyra av hans generaler.

Den lilla nationen Judéen som bestod av landet kring Jerusalem, kom i kläm mellan två maktsfärer med regenterna Ptolemaios i Egypten och Seleukos i Syrien.

Frihetslängtan

En av de syriska regenterna hette Antiochos IV och han gjorde anspråk på gudomlighet och kallade sig Epifanes (Dan 8:9). Som ett led i kampen mot Egypten intog han och besatte Jerusalem år 167 f Kr Syrisk militär installerades och templet vanhelgades med ett altare till guden Zeus. Den "förödelses styggelse" som Daniel syftar på (Dan 11:31).

Profaneringen av templet och det förbud att leva efter Bibeln som infördes av syrierna födde en stark upprorsstämning bland judarna. I synnerhet bland de så kallade hassiderna, en grupp fromma växte motståndet. Öppen konflikt bröt ut 164 f Kr. Så småningom blev Judas med tillnamnet Mackabeus ledare. Efter framgångsrikt gerillakrig intogs Jerusalem och templet kunde

renas. Detta firas ännu idag av judarna i Chanukkafesten under december månad.

Mackabeertiden blev inledningen till en hundraårig självständighet för Juda. Den bryts inte förrän de romerska trupperna under Pompejus befäl år 63 f Kr gör Juda till ett romerskt lydrike. I tre viktiga avseenden blev den epoken avgörande för judisk tro.

1. Messiasförväntan

Löftet om räddning finns på många ställen i Gamla Testamentet. Med olja smordes framför allt prästen och kungen in i sina tjänster som Guds tjänare. Även profeten smordes till sitt uppdrag. Under perioden mellan GT och NT växer förväntan om en speciell messiasgestalt som var smord av Gud. Messiastron var inte enhetlig bland judar på Jesu tid. Men man kan nog räkna med att förväntan levde i breda folklager att Messias skulle frigöra inte bara judarna från främmande makter men också upprätta ett globalt rike av fred där också hedningarna inkluderades. I den messianska tiden ska hela världen se rättvisa och välstånd. Med Jerusalem som centrum upprättas hela skapelsen. I synnerhet skrifter som 1 Henoksboken, 4 Esra bok och 2 Baruksboken finns denna tankegång.

Mackabeertidens frihet och glansperiod var en viktig inspirationskälla för motståndet mot romarna. Många motståndsmän på Jesu tid såg sig som mackabéernas arvtagare. På 60-talet träder dessa zeloter ut öppet, och även de närbesläktade sikarierna, "dolkmännen" (Apg 21:38), och därmed var upproret mot Rom var ett faktum.

Jesus motsvarade inte i alla stycken alla judars bild av Messias. Det är dock en överdrift att hävda att judars gängse förväntan var en militant och nationalistisk Messias. Judisk tro på Jesu tid uppvisar ett spektrum i synen på Messias. Den grenen av esséerna som höll till vid Döda Havet väntade till och med två olika messiasgestalter. Det är heller inte så att Jesus avvisar en gängse messiasförväntan.

Schablonmässigt har historiker försökt förklara orsaken till att Jesus inte accepterades som Messias med att man förväntade sig en Messias som skulle anförda Israel i ett militärt uppror mot Rom. Men förklaringen att han kom som en 'annorlunda Messias' håller

inte. Stora delar av folket var med honom. Däremot var folkets formella ledare i Stora rådet i stor utsträckning Jesu fiender.

Samtidigt antyder evangelierna Jesus utsattes för påtryckningar från folk att anta en politisk roll som han inte var beredd att ikläda sig (Joh 6:16). Det är i det perspektivet korsdöden blir en stötesten. En Messias som lider nederlag kan inte för många vara Messias (1Kor 1:23). Men den urkristna uppfattningen är att Jesus väntar med detta politiska uppdrag till sin återkomst, då som Davids son i makt. Det kommer en dag då Israel ska upprättas och Jerusalem blir säte för Messias världsregering. Apostlarnas fråga om Israel som ett upprättat kungarike (Apg 1:6) var inte felställd.

2 Hellenismen

Världen blev aldrig densamme efter Alexander den Store. Han inledde den process som fullbordades av romarna och brukar kallas hellenism. Hellenismen var en medveten strävan att skapa en blandkultur av öst och väst där orientaliska vanor, idéer och religioner absorberades av väst, samtidigt som grekisk kultur exporterades österut. Motivet var att bryta ner de enskilda folkgruppernas särarter inom imperiet och smälta samman riket för att lättare kunna härska.

I Juda introducerades hellenismen av syrierna under andra århundradet före Jesu tid. Den öppna attityden till för Bibeln främmande kulturen med grekisk litteratur och filosofi, väckte stark reaktion bland de breda folklagren medan den togs emot i den övre aristokratin. Likaså gymnasier (idrottsanläggningar) med nakna atleter som tävlar var anstötligt i den judiska världen. Men teatrar, hästkapplöpningsbanor, grekiska språket och allt annat som förknippas med hellenismen hade kommit för att stanna. I början väckte det ont blod. Mackabeerupproret var en reaktion mot syriernas ockupation av Juda och förbudet att leva efter Bibeln.

Hellenismen som kultur accepterades i långa stycken successivt och blev en integrerad del av den judiska kulturen. I synnerhet gällde det de övre samhällsklasserna under Jesu tid. Modern historieforskning visar att Jerusalem i hög grad var påverkad av grekisk kultur under Jesu tid med alla de attribut som tillhörde en modern storstad. Där fanns samma stil på byggnader som man kunde träffa på i Rom eller Alexandria. Herodes tempel är ett

exempel. Grekisk utbildning fanns i Jerusalem och av dess befolkning talade omkring 20 procent grekiska som första språk. Som jämförelse kan man tänka på Nordamerikansk Coca-kolakulturen och modern rockkultur i vår egen tid, och det engelska språkets utbredning som gångbart över hela världen.

3. Religiösa grupper

Judendomen på Jesu tid var inte homogen utan bestod av en mängd inbördes ofta mycket olika grupper som uppstått under århundradena före tideräkningens början. Tron på Bibelns Gud och uppenbarelsen han gett i Bibeln till egendomsfolket Israel, liksom landet han gett dem som förbundsfolk att bo i förenade judar. Men tolkningarna varierade kraftigt.

Till gruppen 'de fromma' (chassidismen), där präster och skriftlärdar var ledande, uppstod på 150-talet f Kr ytterligare judiska riktningar som exempelvis sadducéer och fariséer. Sadducéerna, som troligen fick sitt namn av översteprästen Sadok på Salomos tid, var ett politiskt orienterat parti som samlade övre prästerskapet och den politiskt inflytelserika överklassen. De var pro-hellenistiska och allierade sig först med syrierna och senare med romarna. Sadducéerna accepterade inte fariséernas muntliga tradition och avfärdade även tron på änglar liksom kroppens uppståndelse.

Fariseismen var mer en bibelrörelse än en politiskt orienterad rörelse och leddes av bibellärare. Den judiska historikern Josefus uppger fariséernas antal till omkring 6000 men hävdar att de hade stort inflytande i de breda folklagren. Ursprungligen var fariseismen en reaktion mot hellenismen som den såg som ett hot mot bibeltron. De är en del av judendomen på Jesu tid, men inte representativa för judisk tro över lag. På Jesu tid utgjorde de inget formellt ledarskap i exempelvis synagogan.

För fariséerna fanns det 613 grundbud i toran (Moseböckerna), ett för varje dag på året och lem i kroppen. Eftersom Bibeln beskriver Guds vilja med människan sökte fariséerna hitta vägledning och riktlinjer för varje tänkbar situation i livet. Där Guds bud tillämpas har en del av Guds rike upprättats, resonerade han.

Dessa levnadsregler som utkristalliserades med tiden kallas halakha och traderades muntligt från rabbin till rabbin. Därför

vilade de skriftlärdes auktoritet på vad tidigare skriftlärde sagt. De hade ingen egen pondus till skillnad från Jesus som talade "med makt", i sin *egen* auktoritet (Matt 7:29).

De äldstes traditioner nedtecknades och återfinns i mishna som kom till som skrift strax efter år 200 e Kr. Den ansågs vara den muntliga undervisning som Mose lämnat efter sig. För fariséerna vad denna muntliga tillämpning lika auktoritativ som den skriftliga toran. Mishna tillsammans med dess förklaring gemara kallas för Talmud. Jesus fränkände den muntliga Toran gudomlig auktoritet.

Fri vilja

Enligt fariseiskt synsätt kan människan själv välja att följa den goda böjelse som man föds med. Den kallade man *yatser ha-tov*. Den som levde efter den fullgjorde Guds fulla vilja. Den som valde att leva efter toran (lagen), tog på sig "himmelrikets ok" (jfr Matt 11:28). Guds Rike upprättas genom var och en som underställer sig buden.

Människor som däremot faller undan för det onda inom sig, *yatser hara*, lever i konflikt med Gud och förbundet. Omvändelsen är den handling enligt fariseiskt synsätt, där människan med sin vilja bestämmer sig för att följa det rätta och inordna sig förbundets villkor. Med Guds hjälp och nåd är det möjligt för människan att uppfylla Guds vilja. Det betyder inte att människan blir fullkomlig. Gud är realist resonerade fariséerna, han kräver inte mer av människan än hon klarar av. Att hon gör sitt bästa.

Det är ingen utopi att uppfylla lagen. Jesus bekräftade för den rike mannen som en gång sökte upp honom för ett andligt samtal, att han levt efter buden enligt denna standard (Matt 19:16-22). Likaså Paulus hävdar att han efter samma måttstock levt efter alla buden (Fil 3:6).

Allt leva efter buden var alltså för fariséerna inte en frälsningsfråga, utan snarare en fråga om att leva upp till sin bekännelse. Genom buden visade man sin tillhörighet till förbundets folk. Som medlem i förbundsfolket genom omskärelsen *var* man frälst ansåg man. Buden är själva kännetecknet, de laggärningar som särskiljer den som tillhör Guds folk från andra - inte vägen *in* i förbundet. Vägen *in* i förbundet var födseln menade fariséerna. Juden föds in i förbundet och tillhörigheten bekräftas med omskärelse.

Att leva efter buden uppfattade alltså inte farisén som en tung plikt eller mödosam väg att nå Gud. Buden är inte stegen av goda gärningar som leder till frälsning. Lagen är inte en frälsningsväg. Det sågs som ett privilegium att följa toran och för den förmånen tackade man Gud varje morgon! Under dagen hade man 100 orsaker till att tacka Herren.

Motsättning

Det rådde et principiellt motsatsförhållande mellan Jesus och fariseismen. Jesus underkänner visserligen inte människans förmåga att leva efter fariséernas måttstock. Men han så att säga höjer ribban och visar att laguppfyllelsen inte ligger inom räckhåll för människan med mindre än nyfödelse. Även om människan gör sitt yttersta är vägen till Gud ändå en gåva.

Den avgörande skillnaden mellan fariseism och kristen tro är synen på människan. Visserligen menade fariséerna att människan är beroende av Guds nåd för att uppfylla Lagen (Luk 18:9-14). Men Jesus anger nyfödelse och gudomligt ingripande i människans liv som enda möjligheten till gudsgemenskap. Människans natur måste bli ny (Joh 3:3-10). Jesus förutsätter att Nikodemos utifrån Skrifterna borde förstått behovet av nyfödelse.

Jesus och fariséerna använder båda omvändelsebegreppet, men med olika innebörd. För Jesus räcker det inte med en kursändring och viljebeslut. Människan är på väg i totalt fel riktning och måste få en helt ny start i livet. I frälsningshänseende jämställer Jesus juden med hedningen. Ingen har något att åberopa inför Gud, inte ens släktskapet med Abraham. För farisén var detta obegripligt eftersom juden enligt hans syn fötts med gudsgemenskap och tillhörighet i förbundet.

Jesus togs emot i de breda folklagren och av de utstötta. Bland "de stilla i landet" som ofta sågs på med förakt av fariséerna hade Jesus en attraktionskraft. Han tålde anklagelsen att vara vän till publikaner och syndare. Och för dem som såg sin egna totala otillräcklighet var Jesu budskap en befrielse!

Evangelierna visar att judar utanför fariséernas led kände igen Jesu undervisning och bejakade den.

4. JERUSALEM PÅ JESU TID

Inte mottagen i Jerusalem

Jesu verksamhet spände över mer än två år, förmodligen tre. Det framgår av Johannesevangeliet som skildrar Jesus i Jerusalem under två påskar förutom den då han avrättades (Joh 2:23; 6:39).

De tre första evangelierna beskriver hur Jesus under den första fasen av sin verksamhet tas emot av breda folklager. Det var en period av väckelse i Galileen då människor i tusental kom till Jesus.

Men efter hand hårdnade klimatet. Evangelierna beskriver hur Jesus var medveten om att han inte skulle bli accepterad i Jerusalem. Successivt försöker han introducera lärjungarna i detta. Vid tre tillfällen försökte han inpränta i lärjungarnas sinnen att Människosonen skulle komma att fångas i Jerusalem och överlämnas till hedningarna för att dödas (Matt 16:13-23; 17:22f; 20:17-19).

Kristologi

Lärjungarnas insikt om Jesu person ökade genom umgänget med honom. Evangelierna berättar hur förståelsen stegrades för att nå klimax med Petrus bekännelse i Caesarea Filippi och synen av Jesus i hans härlighet på förklaringsberget. På Jesu fråga till lärjungarna vad folket hade för tankar om honom proklamerar Petrus "Du är Messias den levande Gudens Son" (Matt 16:13f).

Messias betyder Den Smorde och motsvarar "Kristus" (insmord) på Nya testamentets grundspråk. Messias uppfattades av många som befriaren som skulle upprätta det fredsriket som profeterna förkunnat under århundraden. Om detta bad alla fromma varje dag i hemmet och i synagogan.

Guds Son var också ett begrepp om Messias men beskriver i evangelierna kanske i första hand Jesus i relation till Fadern. Men

han är samtidigt också den enfödde sonen med gudomlig härkomst som står i ett exklusivt förhållande till Fadern.

Beteckningen som Jesus föredrog på sig själv var *Människosonen*. Också det en messias-term. Titeln går tillbaka till Danielsboken (7:13) och kom att förstås som ett gudomligt sändebud från himlen. Det är den titel som i samtiden tydligast beskriver Jesu gudom och förutttillvaro.

Messiasförväntningarna var levande bland judarna. Personer med messiasanspråk uppträdde med jämna mellanrum. Jordmånen var den romerska ockupationen som alstrade ett flertal uppror. I Apostlagärningarna (Apg 5:37; 21:38) omtalas Teudas och "egyptiern", båda kända av historikern Josefus.

Århundradet efter Jesus leddes upproret mot romarna av Bar Kokhba som utpekades som Messias av den kände rabbinen Aqiva.

Judarnas självständighet under mackabéerna något hundratal år före Jesus levde i mångas sinnen. Den var drivkraften hos de militanta zeloterna som låg bakom upproret mot romarna år 64 e Kr. Det kan vara så att Jesu lärjunge Simeon hade förflutet som zelot vilket i så fall förklarar tillnamnet seloten (ivraren).

Messiasförväntan var laddad med fruktan hos de judar som var beroende av romarnas välvilja för sin ställning i samhället. Hos andra väckte den hopp om upprättelse för Israel och världen.

Troligen undviker Jesus titeln Messias offentligt just på grund av människors missriktade förväntningar (Joh 6:15). Han förnekade inte att han var Messias men visste att han först måste ge sitt liv på korset. Först därefter ska han komma för att upprätta messianska regeringen på jorden.

Intåget i Jerusalem

Från Jeriko återstod minst en ansträngande dagsresa för pilgrimerna från Galileen och orienten för att nå Jerusalem till påsken år 33. De 30 kilometerna med 1000 meters stigning genom den torra Judaöknen kändes i hela kroppen. Och pilgrimer skulle gå till fots, inte rida.

När Jesus kom ridande på en åsnerygg den sista biten ner för sluttingen av Olivberget och genom Kidrondalen, sattes folkets känslor i svall. Man uppfattade symbolhandlingen. De tänkte associerade till profeten Sakarja när han beskriver en ridande Messias - inte på en stridshäst utan på en åsna (Sak 9:9).

De som hyllar Jesus som Messias var pilgrimer. Många av dem hade tillsammans med honom gjort den långa resan från norr. Vallfärden till Jerusalem var så strapatsrik att många förmodligen bara företog sig den en enda gång i livet.

Pilgrimerna på Olivberget hade en förförståelse av Jesus. De hade lärt känna honom i byarna och städerna i Galiléen och identifierade honom uppenbarligen som Messias sedan tidigare. Befolkningen i Jerusalem däremot ställde sig frågande, och undrade vem han var och vad som egentligen stod på. För dem var Jesus en främling och togs heller inte emot av jerusalemborna som Messias (Matt 21:10).

Jerusalem som världsstad

Jerusalem var redan en världsstad före Jesu tid. Hit kom besökarna från hela världen. Judiska pilgrimer besökte i tiotusental varje år vid de tre stora vallfärdshögtiderna påsk, pingst och lövhyddohögtiden. Mose lag föreskriver att alla män då ska vistas i Jerusalem. Jerusalem var centrum för världsjudendomen med många miljoner judar spridda från Mesopotamien i öster till Spanien i väster.

Men även för icke judar var Jerusalem tilldragande. Det blev en metropol för äventyrare, affärsmän och intellektuella.

'Av världens skönhet slösade Gud nio tiondelar på Jerusalem', blev ett talesätt. Och till prakten bidrog Herodes den Store med gigantiska byggprojekt. Han satte världsrekord på sin tid med 20 stora projekt samtidigt. De gav många arbetstillfällen men slukade samtidigt enorma penningssummor.

I Jerusalem fanns anläggningar och lyx fullt jämförbar med vilken storstad som helst i den hellenistiskt romerska världen: teater, hippodrom, idrottsanläggning och palats. Inte ens besökare från imperiets huvudstad Rom behövde känna sig bortkomna i Jerusalem.

Templet

Det största av Herodes den Stores alla byggprojekt var Jerusalems tempel. Den oansenliga byggnad som Serubbabel lät uppföra efter hemkomsten från Babel på 500-talet f Kr. renoverade han och byggde om. Under 84 år arbetade stenhuggare och ingenjörer med att uppföra det största templet i sitt slag i antiken med modern byggteknik och arkitektur. Bara Amuntemplet i Egypten var större. Endast sex år fick det stå färdigt innan romarna grusade det i samband med Jerusalems förstörelse år 70. Om detta hade Jesus profeterat.

Man kan förstå hjärtana som stolt klappade på pilgrimer när de såg templets siluett skjuta upp över krönet på Olivberget från Jerikohållet. Femtio meter över marken reste sig den vita marmorfasaderna på tempelbyggnadens framsida. Taket var förgyllt. Ingången till det heliga rummet flankerades av två gigantiska pelare i röd marmor. Alltsammans var uppfört på en konstgjord plattform - ett akropolis - stort nog att rymma 400 000 människor på en yta som motsvarar 12 fotbollsplaner.

Plattformen bars upp runt om av en stödmur som lagts från berggrunden med stenar som var och en väger flera ton. Den största idag synliga stenen är 12 meter lång och har en vikt på flera tiotal ton. Under mark har arkeologer frilagt ännu tyngre stenar som moderna pilgrimer till Jerusalem i vår tid har möjlighet att se.

Det som kallas Västra muren och av judar idag betraktas som judendomens heligaste plats, är en del av den västra stödmuren som bar upp tempelplatån. Dit har judar under två tusen år kommit för att bedja.

För att beträda tempelplatsen måste besökaren, både män och kvinnor, vara rituellt rena. Beröring med döda exempelvis skapade orenhet, som avlägsnades genom dop. Reningsbassänger (*miqwe*) högs därför ut i anslutning till templets ingångar så att långväga besökare skulle ha möjlighet att doppa sig. Orenheten har inte med synd att göra och reningsbadet hör inte samman med hygien.

Väl uppe på tempelområdet flankerade långa pelarhallar på tre sidor den stora öppna platsen runt tempelbyggnaden. I den östra stoa som också kallades Salomos pelargång satt Jesus ofta i

skuggan och undervisade sina lärjungar (Joh 10:23). Där hade också församlingen senare för vana att samlas (Apg 3:11; 5:12).

Inne på området hindrade en mur som vara omkring en meter hög, ickejudar att gå vidare. Ett anslag på grekiska och latin angav tydligt gränsen. Från gudsuppenbarelsen i templet var hedningarna utestängda. Det är denna mur, nerriven i Kristus, som Paulus antagligen anknyter till i Efesierbrevet 2:14.

Offer

Två gånger varje dag frambar prästerna offer på brännoffersaltaret åt folket. Detta skedde förutom de privata offren och de extra offren som gällde under högtiderna.

Prästerna var ättlingar till Aron och höll noga reda på sin stamtavla. Inte mindre än 24 släkter turades om att tjänstgöra var sin vecka. Inbördes kastade man lott om de olika sysslorna. Hämta ved, tända den sjuarmade ljusstaken, förbereda offerdjuren och så vidare. Det var efter en sådan lottkastning som ägde rum i ett speciellt rum på kvinnornas förgård, som Sakarias, Johannes Döparens far, fick uppgiften att tända rökelseoffret. Där får han uppenbarelsen om att få en son. Händelsen utspelade sig inne i templet till höger om rökelsealtaret (Luk 1:5-23).

Templets offren kan delas in i blodiga och oblodiga. De blodiga offren var av fyra slag, brännoffer, tackoffer, syndoffer och skuldoffer.

Iklädd vit fotsid kappa och med ett rött broderat skärp om midjan och turban på huvudet gick den utvalda prästen i gryningen barfota upp för altarets trappa med det dagliga offret (tamidoffret). Tamidoffret var ett brännoffer i form av ett felfritt (kosher) årsgammalt lamm (4Mos 28:3-8). Altaret var enligt Mishna (Mid. 3,1) 32 alnar högt, det vill säga närmare 17 meter högt, stort som ett flervåningshus. Det bestod av ohuggna stenar och stod framför ingången till det heliga. På brännofferaltaret fick elden aldrig slockna.

Innan prästen bar upp offerdjuret hade han utfört alla nödvändiga tvagningar i kopparhavet som stod intill altaret. Samma typ av offer var också föreskrivet vid skymningen. Men under Jesu tid frambars det vid tretiden på eftermiddagen. Det var ett tillfälle då

många samlades på kvinnornas förgård för att bedja. Eftermiddagens tamidoffer var bakgrunden till Petrus och Johannes besök i templet för att bedja (Apg 3:1f). Likaså liknelsen med tullmannen och farisén har denna miljö som förutsättning (Luk 18:9-14).

Tamidoffret var ett brännoffer vilket innebar att hela djuret förbrändes i eld. Samtidigt offrades vin som drickoffer och mjöl och olja som spisoffer. Inne i det heliga brann ständigt den sjuarmade ljusstaken. På natten var enligt Josefus alla sju oljelampor tända men på dagen bara en.

Förmedlare

Brännoffret försonade folkets synd. Prästen i egenskap av förmedlare mellan Gud och människan lade handen på offerdjurets huvud och invigde det. Samtidigt fördes folkets skuld över på djuret som blir ett ställföreträdande offer. Innan djurkroppen lades på elden för att förbrännas tog prästen av dess blod och strök det på altaret till försoning. Det var det viktigaste momentet i offerceremonin. Gud knöt nämligen ett löfte om frälsning och försoning till blodet. Gud gav blodet egenskapen att rena från synden på altaret (3Mos 17:11.14).

Genom de dagliga offren uppehölls kontakten mellan folket och Gud. Men det offret åstadkom, kunde bara tillägnas genom tro. Hebréerbrevet berättar att offren under Gamla Testamentets tid försonade i kraft av det fullkomliga offret som frambars av Jesus på korset (Heb 9:11-15). Jesu försoning verkade alltså retroaktivt under gamla förbundets tid. Efter templets förstöring år 70 e Kr upphörde offrandet.

Templets rening

När Jesus rensar templet från affärsverksamheten som ägde rum i anslutning till södra ingångarna till templet, eller möjligen i den södra pelarhallen inne på tempelområdet utmanade han dem som bar ansvar för templets verksamhet. Ledarskapet för templet och översteprästerna. Symbolhandlingen var ett underkännande av folkets andliga ledarskap och ska inte ses som ett angrepp på templet som inrättning eller själva tempeltjänsten. Jesus hade inga kritiska invändningar till templet som institution. Det fanns också ett utbrett missnöje bland folket över översteprästerna. Det fanns

en djup förtroendeklyfta mellan folket och templets ledarskap. Det var den rena och sanna tempeltjänsten Jesus ville upprätta.

5. JERUSALEM SKA ÖPPNA FÖR JESUS

Under romarna

Den politiska makten i Israel på Jesu tid innehades av romarna. Den militära närvaron i Jerusalem var påtaglig under högtider. De kom från förläggningar i Caesarea vid havet. Antoniaborgen fungerade som militärförläggning och höll en kohort, det vill säga 600 soldater. De var inte legionärer som var romerska medborgare, utan rekryterades från någon av de romerska provinserna. Över lag var romerska soldater en ovanlig syn i Judéen och Galileen.

När den romerska guvernören kom på visit till Jerusalem tog han med största sannolikhet in på Herodes palats. Mellan åren 26-36 var Pontius Pilatus romarnas högste representant och bar titeln prokurator. Hans residens var Caesarea Maritima, den moderna staden vid Medelhavet som Herodes den Store anlagt för att förse landet med en ordentlig hamn. I Caesarea var den överväldigande delen invånare av hednisk börd.

Romarna lyckades aldrig hitta en styrelseform som skapade lugn bland judarna. Man experimenterade med olika system: lydskonung, guvernör och provinsstyre.

Religiösa, administrativa och juridiska frågor delegerades till Sanhedrinen (Stora Rådet) som bestod av 70 ledamöter med översteprästen som ordförande. Delegerarna kom dels från överklassen där merparten var sadducéer, dels från teologerna och juristerna som kallades skriftlärda. De utgjordes dels av fariséer, dels representanter bland folkets äldste.

I Galiléen hade Sanhedrinen förmodligen inga befogenheter utan var mest inflytelserik i Jerusalem. Två medlemmar av Sanhedrinen omtalas i evangelierna. Den ene är Nikodemus som kom till Jesus för ett nattligt bibelsamtal. Det var den brukliga tiden på dygnet för andliga diskussioner (Joh 3). Den andre var Josef från Arimataia som upplät sin nyuthuggna grav för Jesu kropp (Mark 15:42). Uppenbarligen hade Jesus sympatisörer även i samhällets topp.

Högtider

Påskan år 33 kom Jesus med sina lärjungar till Jerusalem samtidigt med tiotusentals pilgrimer från Galileen. Jerusalem flerfaldigade sin befolkning under påskan som var den största av de tre vallfärdshögtiderna. Då skulle alla män infinna sig i den heliga Staden. Ofta kom de med hela familjen. Tre hundra, kanske fyrahundra tusen pilgrimer kan ha varit tillresta från judiska diasporan i Romarriket och i Mesopotamien för att fira påsk tillsammans med Jerusalems bofasta befolkning på omkring ett hundra tusen innevånare.

Den andra vallfärdshögtiden var Veckohögtiden som blivit känd i kristna sammanhang som Pingst. Den firades till minne av mottagandet av lagens tavlor från himlen. Lövhyddohögtiden den tredje pilgrimsfesten, då man byggde hyddor och påminde sig tiden i öken. Under den festen blickade man också framåt till Messiasriket. Lövhyddohögtiden är den troliga bakgrunden till Petrus reaktion på förklaringsberget (Luk 9:33) när han ser Jesus i sin messianska och gudomliga härlighet. Petrus ville manifesteras messiasstiden med en lövhydda - en *sukka*.

Komplotten

Jesus var ständigt medveten om att han skulle ge sitt liv på korset till frälsning för världen. Händelserna i Jerusalem kom inte som någon överraskning för honom (Matt 20:18).

Jesu död verkställs genom en komplot som iscensattes av delar av Sanhedrinen. Jesus hade framför allt emot sig de politiskt orienterade sadducéerna. Teologiskt var dock fariséerna huvudmotståndare men när det gäller dramat sista veckan i Jerusalem som slutar med korsfästelsen, spelade fariséerna ingen framträdande roll i evangeliernas framställning.

Före avrättningen hördes Jesus vid flertal tillfällen: av Översteprästen Hannas, två gånger av Sanhedrinen, två gånger av Pilatus och vid ett tillfälle av Herodes Antipas. Jesus fälldes slutligen utan giltiga bevis, eftersom samtliga vittnesmål hade underkänts. Alla visste att Jesus var oskyldig. Men delar av judiska ledarskapet hade på förhand bestämt sig för att göra sig av med honom (Luk 22:1-2).

Det som slutligen får Sanhedrinen att fälla dödsdomen var en anklagelse om hädelse. Jesus gjorde genom titeln Människosonen anspråk på att vara sann Gud - något som Sanhedrinen fann orimligt och därför en hädelse (Matt 26:65).

Inför Pilatus lades argumentationen om. Teologiska argument var inte gångbara hos romarna, som inte brydde sig om interna judiska religiösa tvister. Men ett politiskt laddat messiasanspråk måste bita på Pilatus. Rom kunde inte tillåta rivaliserande konungar.

Pilatus genomskådade taktiken. Han försöker hitta en väg att slippa döma Jesus till döden. När det inte lyckades tvättade han sina händer i en ansträngning att göra sig fri från delaktigheten i justitiemordet. Pilatus visste att Jesus var oskyldig, men han ser inte till att rättvisa skipas, utan låter Rom bifalla önska.

Jesus avrättades på romerskt vis genom korsfästelse. Den judiska metoden för avrättning var stening, men den praktiserades sällan. Att Jesus efter att ha gisslats korsfästes visar att han stod under romersk lag. Korsfästelse som metod hämtade romarna från Mesopotamien. Det var en mycket plågsam död där dödsorsaken var utmattning i kombination med kvävning. En straffad kunde ibland hänga fler dygn på korset.

Innan spikarna borrades in i Jesu handlovar och vrister hade han utsatts för romersk gissling. Den bestod av ett obegränsat antal rapp av en piska med flera svansar. På svansarna var vassa metallstycken och benföremål fastsatta i syfte att riva upp huden. Romersk gissling var ofta i sig dödsbringande på grund av blodförluster hos offret.

Det judiska gisselstraffet däremot var begränsat till 39 slag och utfördes med en annan typ av piska. 5 Mosebok 25:3 föreskriver maximalt 40 slag. För att inte i händelse av felräkning ge 41 slag, och därmed göra rättsutövaren till lagöverträdare, gavs aldrig mer än 39 slag. Paulus utsattes också för detta vid flera tillfällen (2Kor 11:24-25).

Samtidigt som templet fylldes av tiotusentals bråkande offerdjur som väntade på att slaktas som påsklamm, spikades Jesus upp på korset för att bli Guds Lamm som tar bort världens synd (Joh. 1:29, 3Mos 16). Så skildrar Johannes korsdramat. Efter bara några

timmar gav Jesus upp andan efter att ha proklamerat: "Det är fullbordat!" Från det ögonblicket kan inget mer göras för att sona människans synd. Priset är betalt och offret accepterat. Innan dess hade Jesus smakat syndens yttersta konsekvens. Han hade till och med upplevt övergivenheten av Fadern.

Vilka bar skulden?

Sedan fornkyrkans dagar har judarna anklagats för gudsmord. Kyrkan har understött förföljelser och pogromer av judar med motiveringen att det för alltid vilar en förbannelse över dem eftersom de avvisade Messias och dödade Guds Son.

Kyrkofadern Origenes skrev på 200-talet.

"Pilatus tvådde händerna, men judarna ville inte låta sig renas i Kristi blod utan lät det komma över sig som hämnd, då de sade: "hans blod må komma över oss och våra barn". Därför är de inte endast skyldiga till profeternas blod utan även till Kristi blod. Därför hör de Gud säga: "Då ni sträcker ut händerna, döljer jag mitt anlete för er, ty era händer är fulla av blod!" Därför lät de inte Kristi blod komma som hämnd enbart över de judar som var samtida med Jesus utan även över alla kommande generationer till tidens ände."

Sanningen om den anklagelsen är att den strider mot bibeltexterna, och i realiteten genom århundraden förövat miljontals judars liv.

Vilka låg bakom?

Vad man kan utläsa ur evangelierna är att de politiska ledarna och framför allt sadducéerna låg bakom Jesu avrättning. I Apostlagärningarna är det i synnerhet ledarna som görs ansvariga (Apg 4:11; 5:12-18, 27-32).

Vilka var det som ropade korsfäst?

Det var inte pilgrimerna från Galileen som dagarna innan ropade "Hosianna" som plötsligt ändrade uppfattning och vrålade korsfäst! Matteus berättar i sitt evangelium att en grupp människor uppviglade av överstepräster ville se Jesus hänga på korset (Matt 27:20). De som ropade "hans blod må komma över oss och våra barn" var den grupp människor som samlats på pretoriets öppna plats i Herodes palats, eller kanske möjligen utanför palatset. Det

var ett begränsat antal människor. Förmodligen några hundra personer.

Evangelierna beskriver hur konspiratörerna mot Jesus sökte ett tillfälle att arrestera honom utan att skapa oro bland folket. Jesus hade uppenbarligen sympati bland de hundratusentals besökarna som fyllde Jerusalems gator under påsken (Matt 26:5).

Närmare en halv miljon människor i Jerusalem under påsken är ingen orimlig siffra. Att ledarna inte ville skapa oro bland människorna genom att ingripa mot Jesus offentligt ger bilden av att en ansevärd del stod på Jesu sida. Ledarna hade inte råd att riskera upplopp genom att utmana folkviljan, något som i sin tur kunde provocera romarna att ingripa. Därför behövdes en Judas som i skydd av mörkret kunde förråda Jesus på natten utan att väcka uppståndelse bland massorna.

Guds plan

Ingen tog Jesu liv! Den stora hemligheten är att Jesus gav sitt liv av fri vilja! Gud själv var initiativtagare till offret (2Kor 5:21). Korset som instrument till frälsning för mänskligheten var beslutat av Gud sedan skapelsen. Det som sker är att denna plan förverkligas med hjälp av människas ondskas instrument.

Korsfästelsen är vittnet till människans ohämmade ondskas drabbar den Oskyldige. Han som var Kärleken själv förföljdes, förtalades och dödades. Ansvar för detta delar de judiska ledarna med hednavärlden, den gången representerad av den romerska maktapparaten. Den fallna mänskligheten visade sitt sanna ansikte. Det är djupt orättvist och ohistoriskt att bara låta en folkgrupp stå till svars för det som hände med Jesus! Antisemitismen måste avvisas.

Folket som ropade "korsfäst" fick ta konsekvensen av detta tillsammans med tusentals oskyldiga när blodet bokstavligen kom över dem och deras barn i samband med att romarna grusade Jerusalem ungefär 40 år senare. Och riket togs mycket riktigt från ledarna - just som Jesus sagt: "Guds rike skall tas ifrån er och ges åt ett folk hos vilket det kan bära frukt" (Matt 21:43).

Men riket flyttades inte från Israel, det judiska folket som kristen teologi ofta hävdar! Det var ledarskapet som byttes ut. Här finns

inget rum för tanken att kyrkan skulle ha ersatt judarna som ett Nytt Israel.

Framtiden för Jerusalem

Paulus hävdar att avvisandet av Jesus som Messias medförde frälsning och försoning för hednavärlden. Också Israels *upprättelse* ska medföra oanade välsignelser för hednavärlden till och med "liv från de döda" (Rom 11:14). Gud ångrar nämligen aldrig sin kallelse. Judarna förblir Guds egendomsfolk även efter Jesu korsfästelse (Rom 11:23).

På Olivberget ligger världens troligen äldsta gravplats som ännu är i bruk. Och det är på Olivberget som Messias enligt judisk och kristen tro först ska sätta sina fötter. Det är därifrån uppståndelsekraften ska spridas över världen och ge liv åt de döda.

Det kommer en upprättelsens dag för Jerusalem enligt Jesu egna ord. Efter att han gråtit över staden dit han ridit in utan att ha blivit mottagen som Messias, profeterar han: "Ni ser mig inte mer förrän den dag då ni säger: Välsignad vare han som kommer i Herrens namn" (Matt 23:39).

Tre gånger varje dag ber troende judarna ännu i vår tid bönen som går tillbaka till Jesu tid och är besläktad med Fader Vår: "Återvänd i förbarmande till din stad Jerusalem och bo däri, som du har sagt, återuppbygg den snart i våra dagar till en evig byggnad och upprätta snarligen Davids tron däri. Lovad vare du, Herre som återuppbygger Jerusalem.

6. UPPSTÅNDELSEN

Från tidig kristen tid blev korset symbol för kristen tro. Redan på femtiotalet beskrivs evangeliet som "talet om korset" (1Kor 1:18). Säkra arkeologiska fynd av korset som kristen symbol för utsmyckning kan dateras först till 300-talet. Tidigare spår är osäkra.

Kristna kunde ha valt någon annan symbol för evangeliet - Anden som Guds gåva till den troende, segerkransen, eller kronan. Men korsets fick en framskjuten plats vilket också visas i de fyra evangeliernas disposition. Man kan lite tillspetsat säga att exempelvis Markusevangeliet är en beskrivning av Jesu korsdöd med en lite längre inledning. En veckas händelser upptar ungefär en tredjedel av materialet medan resten omspanner mer än 30 år. Tveklöst utgör händelserna runt Golgatadramat det väsentligaste i evangeliernas framställning som proportionellt sett får betydligt större utrymme än andra händelser i Jesu liv.

Påskalammsmåltid

Bland judarna förekom olika festkalendrar. Påskalammet kunde ätas på lite olika tider. Det förklarar bäst olikheterna mellan de tre första evangeliernas och Johannesevangeliets tidsangivelse för nattvardens instiftande. Helt tydligt var den sista måltiden som Jesus firade med sina lärjungar före sin död en påskalammsmåltid där lammet skulle slaktas innan kvällen den 14 i månaden Nisan.

Sedermåltiden som den också kallades, firades till minnet av uttåget ur Egypten. Bland rätterna som serverades hörde kött av ett felfritt (*kosher*) lamm som slaktats i templet och vars blod stänkts på altaret. Därför kunde det i princip bara ätas i Jerusalem. På bordet fanns också kryddor, bittra örter som skulle påminna om slaveriet i Egypten och osyrat bröd. Man låg till bords för att visa sin ställning som fria. Inlevelsen skulle vara så total att det skulle kunna sägas om var och en att de själva varit med om uttåget.

Vid fyra tillfällen under måltiden höjdes en bägare med vin. Efter den första frågade äldste sonen vad som gör denna måltid unik.

Husfadern förklarar då i den så kallade påskhaggadan vad de olika rätterna symboliserar och vad folket varit med om i Egypten.

Själva måltiden med brödbrytandet startade efter att andra bägaren druckits. Det var då Jesus bröt brödet och gav det innebörden av hans egen kropps nedbrytande på korset som skulle äga rum några timmar senare. Ytterligare en bägare tömdes efter att påskalammet ätits med alla rätter. Det var den tredje i ordningen och den lät Jesus representera blodet i det nya förbundet - Jesus eget blod (död). En fjärde bägare som minde om Messiasriket ankomst avslutade måltiden.

Familjevis i grupper av omkring tio personer åt hundratusentals pilgrimer måltiden innanför Jerusalems murar. Från många länder hade man kommit. Besöket varade i minst åtta dagar eftersom det osyrade brödets högtid föregick påsken och pågick under sju dagar. Under tiden bodde man hos släktingar, vänner eller i någon form av hotell. Det kunde hända att synagogor gav övernattningsmöjligheter. År 1914 hittade arkeologer en synagoga på Ofelberget - Davids stad i Jerusalem - som fått namnet Theodotos synagoga, som ligger omedelbart söder om tempelplatsen. En inskription berättar att pilgrimer från diasporan erbjöds härbärke där. Synagogan tillhörde en grupp diasporajudar och visar att judar från skilda länder hade sina egna samlingsplatser likt den synagoga som kallas De Frigivnas (Apg 6:9).

Jesus var död

Johannesevangeliet skildrar hur Jesus spikas upp på korset och dör samtidigt som offrandet av påskalammen pågick i templet. Slakten av de tiotusentals felfria lammen kunde bara ske inne i templet. Hur det gick till vet man inte, men Mishna beskriver hur offrandet sker i tre etapper. Med start omkring nionde timmen - klockan 15, då Jesu ropade "Min Gud, min Gud varför har du övergett mig?" - och avslutades vid solnedgången. På Jesu tid ströks inte blodet på dörrposterna i hemmen, men väl på brännofferaltarets sida.

Det som hände Jesus var inte en serie olyckliga omständigheter. Jesu död var mer än en martyrs eller idealists död. Historien vet också om andra oskyldiga som utsatts för orättvisa och dödsstraff. Visserligen var Jesu död ett justitiemord, men djupast sett var den

planlagd av Gud. På korset verkställs Guds plan från evighet att Sonen skulle ge sitt liv för världen.

Det hade hänt tidigare att Jesu fiender ville gripa honom. Men innan tiden var inne fann Jesus utvägar att behålla friheten. Den här gången var det annorlunda. Jesus gav sig frivilligt. Han gjorde inga försök att fly eller komma undan. Inte heller bjöd han motstånd när han arresterades.

Korsfästelse var ingen judisk avrättningsmetod. Men sedan århundraden var den känd bland judarna och förknippades med straff för hädelse och högförräderi. Så tolkades 5 Moseboken 21:22-23 i qumrantexterna, en hädares bestraffning. Den romerska maktapparaten genomförde och tog ansvar för avrättningen av Jesus.

Platsen för Jesu avrättning var utanför stadsporten för att så många som möjligt skulle se den och avskräckas. Gravkyrkan i gamla delen i våra dagars Jerusalem är uppförd där detta ägde rum. På den tiden gick stadsmuren innanför Golgata som var en klippa som lämnats kvar i ett nedlagt stenbrott. Minnet av den platsen liksom graven bevarades av första generationernas kristna i Jerusalem.

Korsfästelse var en ytterst plågsam och grym avrättningsmetod som tillämpades av romarna på upprorsmakare och slavar. Romerska medborgare fick inte utsättas för den vanära som korsfästelsen innebar. Det kunde hända att den korsfäste hängde ett par dygn innan döden inträdde. Dödsorsaken var inte blodförlust utan utmattning. För de två kriminella som korsfästes bredvid honom påskyndades dödsprocessen. Genom att benen krossades sjönk bröstkorgen så att andningen försvårades. Jesus tycks ha kvävts till döds, något hans fyllda lungsäckar tyder på. Genom att punktera lungan konstaterade den romerske soldaten att Jesus var död. Vatten kom ut.

Efter att ha hängt på korset i sex timmar - långt kortare tid än de flesta korsfästa - ropade Jesus: Det är fullbordat! Det skede klockan tre på eftermiddagen samtidigt som tamidoffret bars fram i templet och påskalammen slaktades. Dessförinnan hade världen sett en solförmörkelse som varade i tre timmar med start på middagen. Då var Jesus övergiven - också av Fadern!

Klockan tre var allt klart! Då var världens försoning ett faktum. Den första han fick rädda var den ene av de två rövorna som korsfästes vid hans sida.

Det som hände Jesus ska ses utifrån offertjänsten i toran (Moseböckerna). Det viktigaste i offret var blodet. Blodet är en omskrivning för livet. Att utgjuta blod är detsamma som att döda. Jesus gav sitt liv för världen.

Bara blodet normaliserar relationen mellan Gud och människan. Försoning betyder förlikning och används också om relationer mellan människor. Blodet gavs egenskapen att försona för synd genom Guds löfte. "Jag har gett er det till altaret, till att bringa försoning för era själar" (3Mos 17:11). Själ på hebreiska är detsamma som liv. Offerblodet försonar människans synd så hon kan leva.

Hebreerbrevet beskriver Jesu död som översteprästens vandring in i templets allra heligaste på försoningsdagen (*Jom kippur*). Offerblodet är inte som i det jordiska templet, från ett slaktat offerlamm. Utan Jesus som den fullkomliga översteprästen bar fram sitt eget blod in i himlen. Så gavs evig försoning för all världens synd.

Paulus skriver att Gud lät Jesu blod bli ett försoningsoffer för våra synder (Rom 3:25). Ordet 'försoningsoffer' kan översättas "nådstol", det vill säga locket på arken med de två keruberna som stod inne i det allra heligaste i templet. Det var där översteprästen stänkte blodet för att försona folkets synd på Försoningsdagen.

Korsfäst Messias och judarna

När judar i vår tid hör ordet "kors" får det dem ofta att tänka på allt annat än försoning, evangelium eller förlåtelse. Snarare "hakkors" och "korståg" är vad judar förknippar med den kristna symbolen. I dagens israeliska skolbarns räkneböcker används inte "+" som additionstecken utan en annan symbol. Man vill inte påminnas om den symbol som genom historien ständigt inneburit hat, landsförvisning, pogromer och död. Det är så kristna till stor del behandlat judarna genom historien och därigenom vanärat korset.

Redan under antiken var korset en kontroversiell symbol. För grekerna var den en dårskap. Anständiga människor ville inte ens

höra ordet kors nämnas i sin närhet. Det var vanvördigt och ofint språk att prata om kors och korsfästelse.

För judarna var korset en sten som man snubblar på eftersom Messias enligt många judars förväntan skulle vara segrare och inte "förlorare". En Messias som dör nesligt på ett kors utan att upprätta det messianska riket på jorden var anstötlig (1Kor 1:17-18). Det var förbannelsens symbol, som hörde samman med hädare och förrädare.

En korsfäst Messias är för judar inte bara anstötlig därför att hans uppgift är att upprätta Riket Också funktionen att åstadkomma syndaförlåtelse är obegriplig. Messias uppgift ses av rabbinerna inte i att förlåta synder utan primärt i att upprätta Israel och skapelsen i sin helhet.

För den rabbinska judendomen som vidareutvecklades efter Jerusalems förstöring och den kristna rörelsen har Messias delvis olika roller. Rabbinerna såg inget behov av en förmedlare mellan Gud och människan eftersom man ansåg att vägen står öppen för alla som föds in i förbundet. För kristna däremot är Jesus enda möjliga vägen till Gud. Han är förmedlaren mellan Gud och människan som inte av sig själv har gudsgemenskap.

För kristna är korset Guds kraft till räddning och Guds sätt att manifesteras sin storhet. Det kommer att förbli en dårskap.

Uppståndelsetro i judendom

Enligt judisk tro ska uppståndelsen spridas från Olivberget utanför Jerusalem ut över världen. Där ska Messias sätta sina fötter och uppståndelsen först äga rum. Med fördröjd verkan ska sedan de döda i Israels land stå upp och sedan på övriga jorden. Detta är skälet att just Olivberget är så attraktivt som begravningsplats bland judar ännu i vår tid.

Tron på de dödas uppståndelse var gängse bland judarna på Jesu tid till skillnad från antiken i övrigt. Grekerna trodde visserligen på evigt liv och själens odödlighet, men förnekade kroppens uppståndelse. Den förkunnelsen var löjeväckande bland antikens hedningar. Det fick Paulus erfarenhet av bland annat i Aten, där många lyssnade ivrigt till honom tills han kom till punkten "De

dödas uppståndelse". Då lämnade somliga ur publiken och gjorde sig lustiga (Apg 17:33).

Sadducéerna hörde till den lilla grupp judar som förnekade uppståndelsen. Men av det följer inte att de förnekade det eviga livet. Fyndet av översteprästen Kaifas grav och kvarlevor i hans familjegrav, visar att det troligen även bland sadducéer fanns någon form av förväntan av liv efter döden.

De första kristna delade den samtida judiska uppfattningen att kroppen ska uppstå från de döda. Döden innebär bara en temporär skilsmässa mellan kropp och själ. Själstillvaro är i Bibeln ingen mänskligt existensform. Det är bara ett stadium av väntan.

Tron på uppståndelsen finns redan i Gamla testamentet, klart uttalad av Jesaja (26:19) och Daniel (12:2) och finns även hos Hesekiel om de torra benen som får liv. Under mackabeertiden på 200-talet före Jesu tid fick förväntningarna om uppståndelsen från de döda ny näring.

Enligt vanlig judisk tro förvarades själarna i dödsriket i väntan på yttersta domen. Denna väntan var olika för de rättfärdiga och de orättfärdiga. För dem som väntade den eviga saligheten tillbringades mellantiden i paradiset. Mellan dem och de som hade Gehenna som slutbestämmelseort var ett oöverstigligt svalg. Samma beskrivning av dödsriket finner vi i Jesu undervisning om Lazarus (Luk 16).

Fariséerna trodde att de dödas kroppar skulle få liv igen. Mot detta står den kristna uppfattningen att de begravna visserligen ska uppstå, men att deras kroppar ska förvandlas. Människan är inte hel med mindre än att själ och kropp förenas. Men den förhärligade kroppen som de frälsta ska ha i evighetens värld förhåller sig till den jordiska kroppen som fröet till växten (1Kor 15).

Jesus uppstod

Tvårt emot lärjungarnas förväntan uppstod Jesus från de döda. Först med det oväntade beskedet var två kvinnor. Ryktet fick ytterligare näring genom Petrus och Johannes besök vid den tomma graven.

Ingen såg uppståndelsen äga rum. Men uppståndelsens verkningar var ytterst påtagliga. Lärjungarnas spontana slutsats av det faktum att graven var tom och kroppen borta, var inte att han uppstått, utan att kroppen var flyttad.

Jesus begravdes i en klippgrav som var avsedd för mer än en kropp. I den uthuggna grottan gjorde man nischer där svepta döda kroppen placerades. Kroppen fick ligga på detta sätt ungefär ett år. Efter att förruttnelseprocessen avslutats samlades benresterna samman och placerades i en gravurna (*ossuarium*). Detta bruk med en andra begravning och urnor förekom bara under andra templets tid.

Jesus fick en kunglig begravning och sveptes och lindades. Av tidsbrist var omöjligt att utföra den kompletta svepningen samma dag Jesus dog. Det var därför det i detta ärende som Maria Magdalena och Jakobs mor tidigt på tredje dagen gick för att besöka graven. De skulle fullborda begravningen genom ytterligare kryddor och salvor.

Balsamering skedde bara utvärtes på kroppen och inte som i Egypten genom att öppna upp och ta ut inälvorna. Långa bindlar lindades runt kroppen som först tvättats. Sedan smordes den med oljor och salvor. När detta stelnat och de olika lagren av "gasbindor" klustrats samman, bildades ett stelt hölje runt den döda kroppen.

Detta är bakgrunden till beskrivningen av Jesu uppståndelse. När Petrus och Johannes kom till graven såg de bara det tomma skalet av stelnade salvor och bindor som omgivit Jesu kropp. Eftersom det inte var sönderrivet eller i oordning drog de slutsatsen att något märkligt hade skett (Joh. 19:40; 20:57).

Jesu grav tillhörde en välbärgad man som tillhörde judarnas högsta styrande råd (Sanhedrinen), Josef från Arimataia. Den hade ännu inte använts och hade en för tiden typisk rund sten för ingången. Man kan se sådana gravar ännu idag i Jerusalem. Exempelvis i Trädgårdsgraven. Begravnings sättet för fattiga och människor i medelklassen var en grop i marken.

De som tog del av korsfästelsedramat vid Golgata drog inte omedelbart slutsatsen att världens försonats. Inte heller förstod åskådarna att de bevittnade världens lamm som bar bort världens

synd genom att dö. Inte ens dagarna efter påsk medan man ännu levde i ovetskap om uppståndelsen, drog man några slutsatser i den riktningen. Tvärt om levde man i besvikelse över att Jesus inte motsvarade förväntningarna och att man nu tvingades gå tillbaka till de gamla jobben.

Det är först sedan den uppståndne själv bevisade sin existens genom att umgås igen med dem, som lärjungarna började förstå. Jesus gav nycklarna till att tolka och förstå det som skedde på Golgata och vem han egentligen djupast sett är. Fröna till förståelsen fanns redan planterade i apostlarnas sinnen, men först sedan Jesus gav förklaringen och öppnade deras sinnen att förstå Skrifterna, kunde de omfatta historiens största händelse. En tid av teologisk bearbetning och smältning tog vid. Men det är Jesus - inte apostlarnas fantasier framkallade av märkliga känslor - som tolkar händelserna. Gudsuppenbarelse var nödvändig.

Mer än något annat var apostlarna vittnen till Jesu uppståndelse. Evangeliet är "talet om Korset" med segern och frälsningen. Triumfen och nya livet hör samman med uppståndelsen. Därför lever varje sant troende ett uppståndelseliv med Kristus. Jesu uppståndelse bevisar att offret han gav var fullkomligt. Han var det felfria, syndfria lammet. Det är skälet till att inte döden kunde behålla honom utan måste lämna tillbaka honom till de levande igen. Döden har bara makt över syndare. Den fullkomlige blev utstött ur dödsriket! Kristet liv är att uppstå med Jesus och att leva detta Kristusliv.

DEL II URFÖRSAMLINGEN

VAR JERUSALEMFÖRSAMLINGEN KRISTEN?

Församlingen i Jerusalem har stått som modell för väckelserörelser under alla tider. Idealerna för genuin kristendom, urkristen församlingsordning och ett kristet liv präglad av Anden, har hämtats från Apostlagärningarna. Denna identifikation görs med all rätt.

Men en viktig aspekt har ibland glömts bort, nämligen att församlingen i Jerusalem uteslutande bestod av judar. Det är betydelsefullt att minnas dels för att förstå kristendomens historiska framväxt, dels för få rätt grepp om den kristna identiteten. I synnerhet som kristna i vår tid önskar skapa relationer till det judiska folket. Det församlingen i Jerusalem stod för är mer än ett förstadium och en övergångsform.

Apostlarnas församling i Jerusalem bestod av judar med kristen bekännelse till Jesus. Det dröjde ett flertal år innan hedningar över huvud taget kom på fråga som medlemmar. Församlingen som blir synlig omedelbart efter Pingstdagen bestod uteslutande av praktiserande judar enligt vad vi kan utläsa ur Apostlagärningarna.

Pingstdagen

Pingstdagen som skildras i Apostlagärningarnas andra kapitel framställs ibland som den kristna församlingens födelsedag. Men studerar man Apostlagärningarna lite närmare inser man att den synen måste revideras.

För det första var församlingen i strikt mening inte *kristen*. I alla fall inte i den meningen ordet kristen med tiden kom att få. Av texterna kan man se att de som kom till tro på pingstdagen var judar. Begreppet "kristen" myntades först ett tiotal år senare, i samband med hedningar som kommer till tro på Jesus.

De som blev döpta i Anden på pingstdagen var apostlarna och övriga judar som var samlade till ett tio dagars bönemöte. Så här långt var Jesusrörelsen en helt inomjudisk rörelse (Apg 1:13f; 2:1).

För det andra var detta inte den *första* pingstdagen. Pingst kommer av grekiska ordet *pentekoste* som betyder den femtionde. Det syftar på den femtionde dagen efter påsk (pesach) då Veckofesten (hebr. *Shavuot*) infaller. Den hade enligt Bibeltexterna i princip firats under 1400 år, allt sedan Moses dagar. Pingsten var tillsammans med påsk och lövhyddohögtiden de tre viktigaste judiska festerna. De var vallfärdshögtider vilket innebar att man då borde befinna sig i Jerusalem.

Det är bakgrunden till alla olika språk som besökarna i Jerusalem representerade. De som lyssnade till apostlarna och hörde sina respektive modersmål talas var så långt vi kan förstå judar från församlingen (diasporan). Somliga hade slagit sig ner och var säkert bofasta i Jerusalem. Men merparten hade kommit för att fira pingsten i Jerusalem. Under första århundradet av vår tideräkning beräknas omkring 75 procent av alla judar leva i diasporan, utanför landet Israels (*eretz Israel*) gränser. Men till vallfärdshögtiderna kom tiotusentals från församlingen för att fira högtiden i Jerusalem. Det var judar från olika länder med skilda modersmål som förvånades över tungomålstalarna på tempelplatsen.

Pingsten avslutar skördeperioden för brödsäd. Händelsen på pingstdagen förstås bäst om man förlägger händelsen till tempelplatsen. Den stora öppna platsen som omgav tempelbyggnaden kunde rymma flera 100 000 besökare. Tidigt på pingstdagens morgon samlades man välkomna till templet nationsvis. Därefter gick man i processioner för att bära fram de nybakade förstlingsbröden i templet.

Det finns intressanta kopplingar mellan det högtidsfirarna påminde sig om på pingsten och det lärjungarna var med om. Förutom att pingsten avslutar skördeperioden när vetet bärgats, påminde man sig också att Israel som nation mottog Guds förbundstavlor på Sinai. Toran gav folket förutsättningen att formas som en nation och fortsatt kunna leva i Guds förbund. På samma sätt som Mose tog emot uppenbarelsen från himlen, tog nu apostlarna emot Anden från himmelen för att utrustas för det stora uppdraget att gå ut till alla hednafolk!

Till detta kan tilläggas att pingsten för många judar, exempelvis församlingen i Döda havet (Qumran) var en högtid då man förnyade förbundet med Gud. Jesusrörelsen var det förnyade Israel med tolv apostlar, en för varje stam.

För det tredje är det inte korrekt att församlingen *föddes* på pingstdagen. De som omvände sig efter Petrus predikan kom in i en ny gemenskap som samtidigt var gammal. Lukas skriver att "de troendes antal" ökades på pingsten med omkring 3 000 personer (Apg 2:41). Församlingen av troende fanns alltså sedan tidigare. Pingstdagen innebar en tillväxt. Inte startpunkt. Den församlingen manifesterades bland annat i de omkring 120 som var i bön före Andeutgjutelsen. Talet 120 anknyter till den ledande församlingen inom judendomen – den 'Stora Synagogan' – som i judisk tradition bestod av 120 individer. De Jesustroende som väntade in pingsten, representerar genom talet 120 det samlade Israel. Symboliken i talet går igen i moderna staten Israels parlament knesset, som har 120 medlemmar.

Spårar man församlingens ursprung visar sig rötterna leda till den gammaltestamentliga gudstjänstfirande församlingen. Det ord som Nya testamentet använder – *ekklesia* - motsvaras i den hebreiska bibeln mest frekvent med hebreiska ordet *qahal*. Det används exempelvis om Israels församling som lyssnade till Moses avskedstal (5 Mos 31:30). Det denna församling av människor inför Guds ansikte som redan fanns under hela gamla testamentets tid, som nu manifesterades på pingstdagen i Andens fullhet. Andens manifestation bekräftar Jesu verk på Golgata. Detta ägde rum i Jerusalems tempel som är en utsträckning av Sinai, platsen där Gud uppenbarade sin härlighet.

Därför finner vi det vi kan förvänta, nämligen att apostlarna fortsatt levde som judar. De praktiserade fortsättningsvis Mose bud precis som Jesus gjort. Som goda Jesusefterföljare fortsatte de att gå till templet och bad där tillsammans med andra bedjare.

Detta utgör bakgrunden till Petrus och Johannes besök i templet då den lame mannen blev botad (Apg 3). När de dagliga tamidoffren framburits i templet till folkets försoning berättar judiska texter hur en skara bedjare samlades på templets förgård för att prisa Gud för försoningen och ta emot den aronitiska välsignelsen.

Församlingslivet

Församlingen i Jerusalem hade ingen kyrkolokal. Man samlades dels i hemmen, dels i Salomos pelarhall i templet (Apg 2.46, 5.12). I Jerusalem fanns det enligt den judiska skriftsamlingen Talmud 480 synagogor. Siffran är omöjlig att verifiera. Men med tanke på att ordet synagoga vid den här tiden inte syftade på en speciell byggnad utan på de församlade människorna, och att sammankomsten ofta ägde rum i privata hem, är numerären inte orimlig. Detta i synnerhet när man beaktar att Jerusalem hade en befolkning på närmare 100 000 innevånare och att synagogan skulle ligga inom gångavstånd. Språket som talades på stadens gator var framför allt arameiska och hebreiska. Men mellan tio och tjugo procent av befolkningen antas ha haft grekiska som förstaspråk. Det gällde också i församlingen.

Lukas berättar att en del av församlingen var grekisktalande (Apg 6:1). Det faktum att grekiskan förekom så allmänt bland judar innebär sannolikt att de teologiska begreppen i Nya testamentet fanns på grekiska från första tiden. All undervisning vi möter i Nya testamentet kan förstås i en grekisktalande miljö. Det fanns tidigt orsak till att översätta Jesu undervisning till grekiska. Anteckningar på grekiska med berättelser om Jesus drog evangelisterna nytta av. De utgör sannolikt somliga av de källor Lukas använder när han sammanställer sitt Evangelium (Luk 1:1-4).

Jerusalem var i hög grad en internationell stad med många besökare från världens alla hörn. Den rådande grekisk-romerska kulturen var påfallande närvarande i Jerusalem, både arkitektoniskt, kulturellt och idémässigt. Den så kallade hellenismen hade aktivt präglat judar både i diasporan, Judéen och Galiléen sedan andra århundradet före Jesu tid. Inte minst

Jerusalems tempels utsmyckning illustrerar detta. Det visar arkeologiska fynd.

Församlingen av Jesusefterföljare växte snabbt till många tusen medlemmar. Den såg sig själv som en del av judendomen - inte som en ny religion. De kallades nasaréer och uppfattades som en av de många riktningar som judendomen bestod av vid den tiden. Det är också tydligt genom det sätt som Lukas beskriver den troende gemenskapen. Han benämner nasaréerna med samma ord (*haireisis*) som sadducéerna (Apg 24:5; 5:17).

Helt tydligt betraktar Lukas de troende som en riktning inom den samtida judendomen. Samtidigt utgjorde församlingen anspråk på att vara Vägen (Apg 9:2; 19:23), inte en av flera alternativa frälsningsvägar. Inför översteprästerna proklamerade Petrus frimodigt *Hos ingen annan finns frälsningen, och ingenstans bland människor under himlen finns något annat namn som kan rädda oss* (Apg 4:12).

Judiskt arv

Från synagogan ärvde församlingen bland annat sång, bön, predikan och Bibeln. I synagogan som inte var bunden till en speciell judisk riktning utan var Guds gåva till hela Israel har den urkristna gudstjänsten sina rötter. Gudstjänsten var uppbyggd helt på Bibeln och bönen.

Varje sabbat samlades man till gemenskap för att umgås med Gud och varandra. Måltid var en naturlig del av gudstjänsten vilket är tydligt i Korinth (1Kor 11). Det centrala var läsningen av de gudomliga texterna. Den hebreiska Bibelns omfång var redan formad på Jesu tid. I gudstjänsten höglästes de heliga texterna.

Enligt en praxis sträcklästes toran (Moseböckerna) och delar av profetböckerna under tre års tid. Enligt en annan praxis, som levte vidare in i vår tid, läses Bibeltexterna i veckovisa avsnitt under ett års tid. Sju personer turas om att högläsa sabbatens avsnitt i gudstjänsten.

Även för Jesusrörelsen var sabbaten en naturlig mötesdag. Romerska myndigheterna gav judar ledigt på sabbaten. För hednakristna gällde inte den dispensen. Lukas skildrar hur församlingen i Troas samlas till måltid dagen efter sabbaten, det vill säga på lördagskvällen (Apg 20:7f.). Eftersom dygnsväxlingen i

den bibliska världen sker vid solnedgången, är lördagskvällen söndag. Söndagen kallades även Herrens dag eftersom han uppstod en söndag, den första dagen i veckan.

I anslutning till synagogan fanns i många fall en bibelskola. För högre studier i toran och den judiska tolkningstraditionen erbjöds Bet ha-Midrash, en teologisk högskola. När omdömet fälls över Petrus och Johannes att de var *olärda män* (Apg 4:13) är den närmast liggande förklaringen att de två lärjungarna saknade intyg på högskoleutbildning i teologi. De hade ingen examen från någon av akademierna i Jerusalem.

Olärd i sammanhanget betyder inte okunnig. Men självfallet var apostlarna bibelsprängda. De kunde Moseböckerna, Psaltaren och stora delar av övriga Bibeln utantill - på hebreiska! Dessutom hade de följt Jesus dag och natt under tre års tid och memorerat hans undervisning. Om vilken bibelläsare i vår tid - universitetsutbildad eller inte - kan samma sak sägas?

Hebreiska Bibelns omfång, dess kanon (måttstock) var redan avgjord på Jesu tid. Judarna skilde mellan de heliga Skrifterna och uppbygglig läsning av annan litteratur. De heliga skrifterna var gudomligt givna och gudinandade (2 Tim 3:16). Det var dessa texter man läste i synagogans gudstjänst. Samma Bibel som var helig för andra judar var också helig för Jesusrörelsen. Man delade samma gudsuppenbarelse.

De yngsta skrifterna i Nya testamentet kom inte till förrän mot slutet av första århundradet. På liknande sätt som med Gamla testamentet kanon, kom så formades småningom omfånget av Nya testamentet, nämligen genom församlingarnas praxis att i gudstjänsten endast högläsa apostoliska skrifter.

Jesu undervisning bevarades noga. Evangelierna i den form vi nu har dem kom tidigast till på 40 eller 50-talet. Många forskare anser det skedde decennier senare. Från samma tid härstammar de äldsta breven. Jakobs brev som skrevs av Jesu halvbror, kan vara det äldsta dokumentet. Brevet speglar den undervisning Jakob som ledare gav församlingen i Jerusalem redan på 30-talet.

Även organisatoriskt ärvde de kristna mycket från synagogan. Flera av församlingens tjänster har motsvarigheter i det judiska

arvet. Med rätta kan man hävda att kristendomens rötter är judendomen, rent av att urkristendomen i sin första fas är en form av judendom. Den bestod ursprungligen av enbart judar som trodde på Israels Gud, levde efter judarnas Bibel och följde juden Jesus från Nasaret. Urkristendomen var en apostolisk judendom.

8. DE FÖRSTA HEDNINGARNA

Jesus gav apostlarna det uttryckliga uppdraget att gå ut i hela världen med evangeliet (Matt 28:19, Apg 1:8). Apostlagärningarna visar att det tog relativt lång tid för lärjungarna att komma igång. I alla fall kan det tyckas så. Man stannade i Jerusalem och vände sig till en början uteslutande till judar. Dramatiska händelser i form av förföljelser och andliga syner banar väg för att folken också skulle omfattas av evangeliet. Detta är märkligt med tanke dels på att det var en allmän förväntan bland judar att alla folks kommer att beröras av Messias, dels att Jesus var så uttrycklig i denna sak.

Många religiösa, geografiska, kulturella och språkliga trösklar hade evangeliet att passera för nå Romarrikets olika folk. Evangeliets spridning österut omtalas vara i förbigående.

Evangeliet till folken

Under den första tiden av kristendomens historia evangeliserades enbart judar. Det kan finnas flera orsaker till detta. Den första utomjudiska grupp som man vände sig till var samarierna. Bakgrunden var inte strategiskt tänkande hos apostlarna. Men väl av Anden! Olika omständigheter spred evangeliet ut från Jerusalem. Man kan skönja fyra faser som evangeliet hade att passera genom på vägen till hedningarna.

Steg 1: Samarien

Gud ledde konkret de troende att dela evangeliet också till andra än judar. Evangelisten Filippus hamnade i Samarien genom förföljelsen som bröt ut i samband med Stefanos stening (Apg 8:1-4). Mellan samarierna och judarna rådde tidvis en stark politisk och religiös spänning. Judar kunde inte umgås med samarier. Men i Samaria uppstod en väckelse genom Filippus och hela staden uppfylldes av glädje, berättar Lukas (Apg 8:8).

Steg 2: Hovmannen

Efter Samaria fick Filippus ett nytt uppdrag som bestod i att vänta på en ökenväg utanför Gaza. Så småningom kom ett ekipage med

en mäktig man. Vi vet inte mycket mer om honom än att han tydligen var finansminister åt drottning Kandake i nuvarande Sudan.

Hovmannen var på väg hem efter ett besök i Jerusalem där han tillbett Gud, vilket var liktydigt med ett besök i templet. Nu satt han i vagnen och läste profeten Jesaja bok. Om han läste på originalspråket hebreiska, eller någon översättning framgår inte, men det är naturligt att tänka sig att han läste ur den kända grekiska översättningen Septuaginta. Man får intrycket att han läste ivrigt ur bokrullen som kanske nyligen införskaffats i Jerusalem.

Om hovmannen var av judisk börd eller hednisk berättar inte Lukas. Var han jude kunde han härstamma från den grupp judar som kom till Egypten under Jeremias tid. Historien känner till en judisk koloni på ön Elefantine i nuvarande Assuan i södra Egypten. Möjligen var han ättling till de etiopiska judarna som kallas *beta Israel*. Det finns också en biblisk koppling mellan Etiopien och kung Salomo. En drottning från söder besökte Salomo. Hon kom från Saba som kan syfta på ett gemensamt rike som bestod av delar av dagens Jemen och Eritrea och Etiopien (1Kung 10). Ett ytterligare alternativ är att hovmannen konverterat till judendom och blivit proselyt genom omskärelse, dop och offer. Lukas låter oss inte få veta det.

Om hovmannen inte var jude var han i alla fall uppenbarligen intresserad av judisk tro. Vissa hedningar som attraherades av Bibeln och Israels Gud valde att följa grundläggande mosaiska bud, men utan att fullt ut bli medlemmar i det judiska folket. De kallades gudfruktiga. Cornelius var en sådan, liksom Lydia (Apg 10:2; 16:14). Det är fullt möjligt att den etiopiske hovmannen tillhörde den gruppen. Hur som helst fungerar han i Apostlagärningarna som en länk mellan den judekristna församlingen och den gryende hednamissionen.

Steg 3: Cornelius

Med dopet av yrkesmilitären Cornelius är steget taget fullt ut att omfatta också hedningarna med evangelium. Men då har ungefär en tredjedel av texten i Apostlagärningarna avverkats. När man tänker på att Lukas ägnar hela 66 verser åt denna händelse börjar man ana hur avgörande dopet i hamnstaden Caesarea var för

Jesusrörelsen. Som jämförelse beskriver Lukas pingstundret med 41 verser och Jesu himmelfärd med sex.

Petrus var ute på predikoresa i kuststäderna vid Medelhavet. Befolkningen där var blandad. En del var judar men den överväldigande delen bestod av inflyttade hedningar. Språket som talades var framför allt grekiska.

Som andra fromma judar hade Petrus för vana att bed till Gud tre gånger varje dag. Daniel tjänade som modell (Dan 6:10). Under middagsbönen upprepades en syn för honom tre gånger. En duk med olika djur presenterades för honom med uppmaningen att slakta och äta. Han vägrade till en början men förstod till sist synens budskap. Skillnaden mellan judiskt och kristet ska inte vara en barriär för evangeliet. Hedningar inkluderas av frälsningen. Tron på Jesus gäller även dem, och judarna skall vara redskapet att föra evangeliet till dem.

Cornelius var gudfruktig och alltså en av de många hedningar som tilltalades av bibeln och dess budskap utan att konvertera till judisk tro och bli proselyt. Han gick i synagogan, hade tagit avstånd från sina romerska avgudar, bad till bibelns Gud och följde de grundläggande buden i toran. Petrus talade till Cornelius och hans släktingar och vänner (Apg 10:24). Anden kom över dem och de började tala i tungor och prisa Gud efter att ha omfattat evangeliet. De döptes och utgjorde därmed en hus-församling

Men det blev inga spontana hallelujarop i Jerusalem när man fick höra om vad Petrus gjort. Tydligen hade man ingen invändning mot att Cornelius och de övriga troende hedningarna döptes. Däremot ställde man Petrus till svars för att han umgicks med hedningar (Apg 11:1-2). Måltider spelar fortfarande en viktig roll i orienten som uttryck för gemenskap. Att besöka någons hem involverar mat. Och för judar som följer matföreskrifterna från Mose (*kosher*) är det komplicerat när man som i detta fall inbjöds till en hednings hem.

Petrus, som genom synen själv övertalats om att besöka hedningar, fick nu själv övertyga övriga församlingens ledning om Guds plan. Det slutgiltiga avgörandet kom när Petrus berättade om att hedningarna också blivit döpta i den Helige Ande. Saken avgjordes med orden: *Så har Gud gett också hedningarna möjlighet att*

omvända sig och få liv (Apg 11:18). Evangeliet förenade hedningar och judar. Men inte genom att utplåna olikheterna mellan judar och hedningar utan i stället genom att skapa en enhet av olikheter. Det skulle dock visa sig att det medförde många friktioner och teologiska förvecklingar att genomföra denna modell.

Steg 4: Organiserad hednamission

Det är inte möjligt att datera det första hedningadopet. Troligen är det en tidsrymd av fem eller sex år mellan pingstdagen och Cornelius dop. Det är heller inte möjligt att med säkerhet bestämma när Paulus blir omvänd. År 33 eller 34 anges ofta som året bland annat baserat på uppgiften i Galaterbrevet att hans andra besök i Jerusalem sker 14 år efter omvändelsen. Det borde ha ägt rum något år före Apostlamötet som brukar daterad till år 49 (Gal 2:1f).

Paulus blev omedelbart i omvändelsen kallad till apostel för hednavärlden. Men det kom att dröja 12 eller 13 år innan han blommade ut i tjänsten. Förberedelsetiden blev ganska lång även om man kan på goda grunder kan anta att han började evangelisera hedningar långt tidigare. I Arabien, som betecknar arabstammen nabateernas område i våra dagars Jordanien, vistades han under tre år (Gal 1:17). Man kan utgå från att han där delade evangeliet. I området levde judar, men framför allt nabateerna, ett arabfolk som utanför Roms direkta maktsfär etablerade självstyre med eget språk och kultur. Viktiga städer var Avdat i norra Negevöknen, huvudstaden Patra, som delvis var uthuggen ur klippväggar och Damaskus som tidvis stod under nabateernas kontroll.

Väckelsen i Antiochia

Det är med väckelsen i Antiochia i Syrien som hednamissionen får sitt stora genombrott. Marken hade förberetts med Corneliusdopet och Paulus omvändelse. Men att hedningar i större omfattning skulle ha kommit till tro före händelserna i Antiochia, framgår inte av Apostlagärningarna (Apg 11:19-26).

Bakgrunden var att grekisktalande judar lämnade Jerusalem i samband med förföljelsen som bröt ut med mordet på Stefanos. Somliga av dem reste till Nordafrika, andra till Cypern och ytterligare några till Syrien och Antiochia.

Antiochia var romarrikets tredje stad i storlek efter Rom och Alexandria i Egypten. Som ekonomiskt centrum med strategiskt läge var Antiochia en metropol som drog till sig människor från hela världen. I storleksordningen 200 000 människor bodde i dalgången och utmed sluttningarna till Orontesfloden. Antiochia låg omkring 25 km från Medelhavet och hade sin egen hamnstad med namnet Seleukia. Herodes den Store lät enligt den judiske historikern Josefus bekosta en 4 km kolonnerad huvudgata i Antiochia.

Antiochia var en genuint hellenistisk stad grundad på 300-talet före Kristus. Till glansperioden hör Seleucidtiden då staden fick sitt namn och gjordes till huvudstad. Efter att romarna införlivade Syrien blev Antiochia provinshuvudstad och militärt högkvarter. Det var förhållandet när Jesus föddes.

Innanför Antiochias murar trängdes olika kulturer, språk och etniska grupper. Den judiska kolonin uppgick enligt Josefus till mellan 25-65 000. Han berättar också att judar även hade privilegiet att kunna få medborgarskap i staden.

Troligen ganska snart efter pingstdagen bildades en kristen församling i Antiochia som bestod av judar. När den religiösa gränsen överskreds och även hedningarna hälsades välkomna in i församlingsgemenskapen, uppstod stora interna spänningar. Skulle de "gammel-jude-kristna" acceptera nykomlingarna som representerade en annorlunda kultur och en annan etnisk och religiös bakgrund?

Frågan bekymrade apostlarna i Jerusalem. Därför sändes Barnabas för att undersöka situationen. Församlingens numerär framgår inte. Bara att *ett stort antal* hedningar kom till tro. Men man måste väl utgå från att det rörde sig om något hundratal nyfrälsta.

Barnabas som hade ett speciellt hjärta för att ta sig an nya i församlingen, såg med tillfredsställelse hur de nykristna integrerades i församlingen. Risker för splittring hade undanröjts. Församlingen förblev sammanhållen. En hednakristen förgrening hade inte uppstått som var skild från den judekristna huvudförsamlingen. Enheten mellan Jesustroende judar och hedningar vara vital att bibehålla.

Barnabas såg också till att Paulus, som under omkring tio års tid varit i hemstaden Tarsos i Kilikien också knöts till evangelisationsarbetet bland hedningarna. Arbetet bland hedningar skulle bli hans specialitet. Det var säkert Barnabas medveten om och för att blomma ut i kallelsen behövde Paulus praktik. Som en god andlig ledare och strateg såg Barnabas därför till att Paulus kom till Antiochia. Tillsammans tjänade de församlingen under ett års tid.

9 VILLKOREN FÖR HEDNINGARNA

Det var i Antiochia som begreppet *kristen* kom i bruk för första gången. Möjligen uppfattade folket i staden titeln Kristus (Messias) som ett egennamn. Jesu anhängare kallades därför kristna. Kanske var det dock i första hand troende av hednisk börd som kallades så. Medlemmarna i församlingar med judisk börd hade sedan första tid använd ord som lärjungar, bröder, heliga, fattiga eller troende som självbeteckning. Utifrån sett kunde församlingen av Jesustroende judar ha uppfattats som vilken annan synagoga i Antiochia som helst. En synagoga med judar som var övertygade om att Jesus var Messias.

Väckelsen i Antiochia bröt ut omkring år 46 e Kr. Det var då hedningar för första gången i större omfattning kom till tro. Något hade hänt som gjorde att hedningar berördes av Jesus. Under ett år kom därför Barnabas att tillsammans med Paulus arbeta i Antiochia. Därefter sändes de ut som de första kristna missionärerna historien känner till, för att också föra evangeliet till icke judar. Första resan inleddes år 47 och varade ungefär ett år. Församlingar grundas i bland annat provinsen Galatien i nuvarande Turkiet. Sannolikt skrev Paulus Galaterbrevet strax efter återkomsten till Antiochia år 48 e Kr. Brevet ställdes till kristna församlingar som bestod av både judar och hedningar.

Incidenten i Antiochia

I Galaterbrevet relaterar Paulus till en händelse i Antiochia. Kristenheten stod inför risken att splittras i två grenar - en judekristen och en hednakristen.

Bakgrunden var aposteln Petrus handlingssätt när han var på besök i församlingen. Man hade fin gemenskap, både andlig och social. I samband med mötena samlades man till måltider, liknande agapemåltiden i Korint som intogs i anslutning till nattvardsfirandet (1Kor 11:20f.). Bruket att äta tillsammans i samband med gudstjänst är känt från synagogan.

Till en början delade Petrus generöst gemenskapen med alla, även med de hednakristna. Han förefaller inte varit reserverad inför att han som jude delade bordsgemenskapen med hedningar. Enheten och samhörigheten manifesterades på det sättet starkt.

Men när besökare kom från Jerusalem började Petrus vackla. Så småningom drog han sig bort från gemenskapen med de hednakristna. Också andra kristna judar började följa hans exempel att isolera sig. Så även den stabile Barnabas. Skälet var fruktan för besökarna "från Jakob... som höll fast vid omskärelsen" (Gal 2:12).

Vilka var dessa från Jakob? Uppenbarligen kom de från Jerusalem. Men att de representerade Jakobs åsikt är knappast troligt. Däremot kom de från den församling där Jakobs var ledare.

Helt klart fanns det olika teologiska positioner i den här frågan inom den tidiga kristenheten. Fyra grupperingar kan urskiljas i synen på hållningen till toran.

a. Kristna judar som levde som ortodoxa judar men samtidigt accepterade hednakristna som fullvärdiga medlemmar i församlingen utan att de följde toran. Företrädde av Jakob, föreståndaren i Jerusalem och Paulus.

b. Hednakristen riktning som levde "fria från lagen".

c. Judaiserande riktning av kristna judar som krävde hedningarna skulle konvertera till judendomen och på det sättet ställa sig helt under Mose lag (Apg 15:1).

d. Kristna judar som av allt att döma helt eller delvis upphörde att leva som judar. Möjligen företrädde aposteln Petrus den gruppen enl. Gal 2:11.

Rädsla

Vad rädslan Petrus kände egentligen grundade sig i kan man bara spekulera om. Men tydligen kände han trycket och förväntan från någon form av judaister att inte beblanda sig med hedningarna. Troligen gick det bra med mötesgemenskap. Problemet verkar ha uppstått när man satte sig till bords. Möjligen stoppade renhetsföreskrifterna fortsatt gemenskap. Men här finns det frågetecken. Paulus anger inte den direkta orsaken utan skriver bara att Petrus drog sig undan från måltider med hednakristna (Gal 2:12). Huruvida det är judiska renhetsföreskrifter som påverkade umgänget med hedningar framgår inte med tydlighet.

Kanske levde församlingen i Jerusalem under press från befolkningen på grund av ökade nationella känslor i staden. Uppluckrade gränser mellan judar och hedningar i församlingen kunde uppfattas av fanatiker som ett hot mot den judiska identiteten. Historiker menar att den selotiska rörelsen hade en växande sympati bland invånarna i början av 40 - talet. Församlingens ledning hade säkert många blickar riktade på sig och det är möjligt att de ville undvika att utmana med något som kunde uppfattas som kompromissande. Det kan vara delikat ibland för ledare i en församling att rätt balansera taktiska hänsyn med teologiska positioner.

Av omsorg för somliga i Jakobs församling i Jerusalem kan man alltså tänka sig att Petrus föll undan för stämningar i samhället. Folkopinionen var något som man hade orsak att ha all respekt för. Bara några år tidigare, troligen år 42, hade Petrus själv suttit fängslad med dödsdom vilande över sig. Den gången blev han mirakulöst räddad. Aposteln Jakob Sebedeus son däremot avrättats dock vid det tillfället. Motiven var religiösa och opportunistiska (Apg 12:1-4). Men troligen var det inte taktiska skäl som var grundläggande för Petrus handlande i Antiochia.

Paulus reagerade dock med kraft på Petrus beteende. Han såg att kristenhetens enhet stod på spel. Nu gällde det att inte två typer av kristendom skulle legitimeras. Guds församling måste kunna behålla enhet trots olikheter. Paulus brännmärkte Petrus handlingssätt offentligt och anklagade honom för hyckleri. I verkligheten hade ju Petrus med sitt eget liv visat att torans bud inte var frälsningsavgörande, eftersom han själv inte följde alla bud utan "levde på hedningarnas vis". Men genom att bryta upp från bordsgemenskapen med hedningarna tillämpade han en annan motstridig princip, nämligen att Lagens bud var avgörande för gemenskap, och att hedningarna därmed i princip var ålagda att följa den. I varje fall visade Petrus genom sitt handlande att det fanns en gräns i umgänget mellan kristna av judisk och annan bakgrund. Det var för Paulus inte acceptabelt och därför kallar han Petrus' dubbelmoral för hyckleri (Gal 2:11-14). För Paulus var strikta nishförsamlingar en dålig strategi och en icke framkomlig väg. Guds församlings enhet står över särintressen.

Apostlamötet

För tjugonde århundradets kristna känns frågan som samlade delegaterna till det som brukar kallas för apostlamötet i Jerusalem år 49 inaktuell. Frågan gällde inte huruvida judar som kommit till tro på Jesus kunde förbli judar och följa Mose lag. Det var själva utgångspunkten! Frågan gällde i stället om *hedningar* som blivit frälsta också var underställda Mose lag. Eller annorlunda uttryckt. Måste en hedning som kommit till tro på Jesus också konvertera och bli jude för att förbli i frälsningen?

Därför var det fundamentala teologiska frågor som avhandlades i apostlamötet. På vilka villkor kunde hedningarna få vara med i Guds församling? Finns det frälsning utanför tillhörighet med Guds egendomsfolk Israel. Behåller Gud fortfarande det judiska folket som sitt egendomsfolk? Kan man vara frälst utan att livet manifesteras både i tro och lydnad för Guds bud i Mose lag? Det är frågeställningar i Apostlagärningarna 15.

Lukas berättar att det kommit lärare till Antiochia från Jerusalem som hävdade att hedningar måste konvertera och bli judar för att kunna ha del i frälsningen. Hednakristna borde åläggas att låta omskära sig vilket är liktydigt med att ställa sig under torans alla bud (Apg 15:1).

Inympade

Den undervisningen hade vållat diskussion i Antiochia. Paulus, Barnabas och alla hednakristna var förstas emot. Troligen också den överväldigande majoriteten av kristna judarna. Men besökarna från Jerusalem hade tillräckligt många på sin sida för sin position för att frågan inte kunde kvävas. Saken kunde heller inte avgöras i den lokala församlingen i Antiochia, uppenbarligen därför att äldstekarén var delad. Men också därför att frågan var av överordnad dignitet. Det gällde inte bara en lokal församlingsfråga utan hela Jesusrörelsens fortsatta inriktning.

Frågan hänsköts till Jerusalem som erkändes som moderförsamling. Paulus, Barnabas och några till reste dit för att få frågan utredd. Efter långa diskussioner kom den Helige Anden, apostlarna och de äldste fram till att hedningar som blivit frälsta inte behövde iaktta "lagens gärningar". Hedningarna har genom Jesus en tillhörighet i Israel vid sidan av medborgarskap i det judiska folket.

Paulus utvecklar detta i Romarbrevet. Genom tron har hedningarna i andligt avseende blivit medlemmar i Israels folk. Paulus förklarar senare hedningarna som inympade i Israel. Hedningarna under bilden av oädla olivkvistar har genom tron på Jesus ympats in och fått del i livet från den ädla trädstammen som är Israel (Rom 11:17).

Det judiska folket förblir Guds egendomsfolk. Men det fysiska Israel lever vid sidan av det andligt Israel, där alla som delar Abrahams tro äger medborgarskap. I det andliga Israel har hedningar och troende judar gemenskap. Men det fysiska Israel upplöses inte. Församlingen får i Nya testamentet aldrig någonsin rollen av ett Nytt Israel på bekostnad av det judiska folket.

Det är också viktigt att komma ihåg att frågan i apostlamötet inte gällde frälsningsfrågan - hur människan blir frälst. Samtliga var överens om att frälsningen grundas i tron på Jesus. Föreställningen att judendomen lär att människan blir frälst genom att försöka göra goda gärningar och skaffa sig meriter hos Gud grundas i ett fundamentalt missförstånd.

Hänsyn

För att kunna leva i samförstånd i församlingarna antogs en kompromiss för de judekristnas skull. Av hänsyn till de praktiserande judarna i församlingen ombads de hednakristna att låta bli

- a) kött som orenats genom avgudadyrkan,
- b) otukt,
- c) kött från kvävda djur
- d) blod

Det var viktigt att de hednakristna följde detta. Annars kom församlingen åter igen att delas. De judekristna skulle utestängdes från bordsgemenskapen om till exempel blodmat serverades, eller om kött användes som inte var kosherslaktat.

Enad kristenhet

Kristenhetens enhet var räddad. Paulus lagfria evangelium bekräftades. Hedningarna är inte ålagda att konvertera och bli judar. För det andra bekräftades att judar som kommit till tro på Jesus kunde bibehålla sin judiska identitet. För det tredje bevarades församlingen som en enhet som bestående av två

kompositer – judar och hedningar. De förenas i Kristus utan att olikheterna utplånas (Gal 3:28; Ef 2:11-22; 3:6).

Rörelsen av kristna judar var en oomtvistad självklarhet. Hur ska man se deras fortsatta historia nu i efterhand? Judekristna som förenade tron på Jesus med att troget följa Mose bevaras i Jesusrörelsen på 50-talet. Däremot blir de med tiden ganska snart marginaliserade i den framväxande kristna kyrkan. Redan under det andra århundradet är de kontroversiella. I senantiken betraktades de som kättare och hade ingen plats i kyrkan.

Frågor man måste ställa sig är dels om verkligen alla former av kristen tro som förenade judisk identitet och bekännelse till Jesus spårade ur läromässigt. Dels måste man fråga sig om kristna judar verkligen försvann helt ur historien. Ytterligare en fundamental fråga är berättigad att bearbeta, nämligen om Jerusalemförsamlingen som kristendomens ursprungsform verkligen var dömd att försvinna. Vilken legitimitet finns för tanken att kristna judar bara är en övergångsform – ett förstadium som saknar eget existensberättigande? Var det inte i stället så att den hednakristna kyrkan gick miste om en vital del av sitt andliga arv genom att frikoppla sig från sina band till judarna och hävdade sig själv som ett nytt Israel!

Vad var egentligen Guds mening?

10 FRÅN STEFANOS TILL PELLA

Förföljelser

I kristendomens början var relationerna mellan Jesusrörelsen och den judiska omgivningen ömsesidigt goda. Ingenting av andra och tredje århundradets konflikt mellan judendom och kristendom

hade ännu uppstått. Lukas skriver om de troende i Jerusalem att *de var omtyckta av hela folket* (Apg 2:47).

Eftersom Jesus inte hade några avsikter att bryta sig ur samtida judendomen, hade inte heller apostlarna det. I det sammanhanget ska man komma ihåg dels att de troende så långt vi vet från Apostlagärningarna levde som praktiserande judar. Man såg alltså ingen konflikt mellan bekännelsen till Jesus som Messias och att leva efter Mose lag. Dels ska man minnas att judendomen ännu bestod av en mängd riktningar, där tolkningarna gick isär. Den judekristna församlingen uppfattades som en av dessa många judiska rörelser. Först ett par tre århundraden efter Jerusalems förstörelse kan man börja tala om en normerande judendom. Den brukar kallas rabbinsk judendom. Parallellt växer kristendomen fram. Den kristna kyrkans skepnad efter några hundra år är väsentligt annorlunda än första generationernas Jesusrörelse.

Denna förändring under kristendomens framväxt reflekteras tydligt hos den kristne kyrkoledaren och historikern Eusebius, som levde under åren 260-339. Han tecknar följande bild av förhållandet kristna-judar: *På Stefanos martyrdöd följde judarnas första stora förföljelse av den kristna församlingen i Jerusalem* (*Eusebios Kyrkohistoria* 2,1.8). Men det man ska ha klart för sig är att Eusebius snarare projicerar sin egen samtids syn på relationen kristendom - judendom än de historiska förhållandena under apostlarnas tid.

De relationsstörningar som Lukas återger i Apostlagärningarna ska inte ses som den samlade judenhetens angrepp på de kristna. I stället är det specifika situationer och Lukas definierar de grupper av judar som är upphovet till de fyra förföljelser som han rapporterar. Det är inte hela det judiska folket som ligger bakom. Inte heller gäller konflikten kristna mot judar, eftersom det ännu inte fanns några hednakristna. Det är helt och hållet fråga om inomjudiska konflikter som Lukas beskriver.

1. Överstepräster

Det första intermezzot inträffar efter att Petrus och Johannes varit med om undret med en lam man i templet (Apg 3). Reaktionen kom från "präster, tempelkommendanten och sadducéerna som inte kunde tåla att apostlarna undervisade folket och med

hänvisning till Jesus förkunnade uppståndelsen från de döda" (Apg 4:1-2).

Tydligt var invändningen dels att apostlarna inkräktade på det som var en del av prästernas uppgifter nämligen undervisning. Dels utmanades prästernas ledarroll i templet – på deras egen hemmaplan - och deras ledarskap ifrågasattes. Dels reagerade man av teologiska skäl. Sadducéerna förnekande uppståndelsen från de döda, en förnekelse som underminerades av apostlarnas frimodiga proklamation att Jesus uppstått.

Stora Rådet (Sanhedrinen) sammankallades. Det var den domstol som beslutade i religiösa och juridiska frågor. Sanhedrinen bestod av 70 medlemmar delade mellan sadducéer, fariséer, oberoende skriftlärda (teologer/jurister) och äldste. Men eftersom folket stödde apostlarna kunde man inte agera mot dem.

2. Apostlarna fängslade

En tid senare ingrep sadducéerna återigen mot lärjungarna. Apostlarna sattes i häkte men släpptes fria på natten av Herrens ängel. De arresterades igen för att föras inför Sanhedrinen anklagade för att överträdelse mot förbudet att predika Jesus (Apg 5:17f.).

Man ska lägga märke till att den som räddade apostlarna den gången var Gamaliel, samtidigt främste farisé och också Paulus lärare vid akademien i Jerusalem. För Jesus var fariséerna de teologiska huvudmotståndarna. Men i Apostlagärningarna är fariséerna i det närmaste sympatiskt inställda till Jesusrörelsen.

3. Stefanos stening

Förföljelsen som bröt ut i samband med Stefanos stening var den hittills allvarligare. Stefanos kom i diskussion med några ur De Frigivnas Synagoga. Man kunde inte vinna diskussionen varför man hamnade i handgripligheter. Folket, de äldste och de skriftlärde hetsades upp. I en sammansvärjning anklagades Stefanos falskt för att tala emot templet och Moses. Utan dom lynchades han och blev den första kristna martyren. I samband med förföljelsen skingras församlingen och väckelsen sprids utanför Jerusalems gränser. Församlingar bildas i Judéen och Samarien. Till och med på Cypern, i Nordafrika och Syrien uppstod

församlingar med judar som kom till tro på Jesus som Messias (Apg 6:8f; 7:54f; 8:1; 11:19).

En inskription återfunnits i äldsta kvarteren i Jerusalem kan möjligen härröra från den synagoga Lukas refererar till (Apg 6:9). Hur som helst bekräftas Lukas uppgift att det fanns synagogor för grekisktalande judar i Jerusalem. I Jerusalem fanns det många synagogor. Judar med samma bakgrund sökte sig gärna samman. Troligen var De Frigivnas Synagoga samlingspunkt för frigivna slavar från förslingringen som nu slagit sig ner i Jerusalem.

En inskription från denna synagoga lyder: *Theodotos, Vettenos´ son, präst och synagogförsetåndare, byggde synagogan för föreläsning av lagen och undervisning i buden, därtill härbärg, gästrummen och vattenanläggningarna (mikveot) till logi åt dem som kommer från främmande land och därför har behov av dem. Grundstenen lade hans fäder och de äldste och Simonides.*

En trolig förklaring till reaktionen mot Stefanos är att denna synagoga kände ett hot mot den judiska identiteten från de Jesustroende. Dessa antagligen nationalistiska judar uppfattade Jesusrörelsen som farliga, en ny rörelse som äventyrade det äktjudiska. På ett likartat sätt reagerade Paulus före sin omvändelse. Även han var en jude som kom inflyttad till den heliga staden från förslingringen för studier.

4. Hednamissionen

Den fjärde förföljelsen som Lukas rapporterar om inträffar under kung Herodes Agrippas tid (Apg 12:1-3). Han regerade åren 41-44 e Kr. Aposteln Jakob som var bror till Johannes avrättades. Petrus arresteras för att gå samma öde till mötes. Men mirakulöst räddades han ur fångelset. Förmodligen är det hednamissionen som är den egentliga orsaken till kontroversen.

Den judiska historikern Josefus berättar att Herodes Antipas var farisevänlig och teologiskt ganska konservativ. Antagligen är det detta andliga klimat Paulus syftar på när han i Tessonikerbrevet skriver om de troendes förföljelse i Judéen där han själv var aktivt drivande (1Tess 2:14).

5. Jakob Jesu bror avrättas

Uppgifter hämtade hos Josefus men som inte återfinns i Apostlagärningarna, berättar om avrättningen av Jakob Jesu bror år 62 e Kr. Josefus talar om hur Jakob var högt aktad av folket, men att han hade sadducéerna emot sig. Samme Jakob är författaren till det brev i Nya testamentet som bär samma namn. Han tog över ledarrollen i församlingen sedan Petrus lämnat Jerusalem och börjat resa i missionsländer. Hur Jakob fungerade som samlade ledare för hela Jesusrörelsen visar Lukas genom skildringen av hans agerande vid konferensen när frågan om hedningarnas ställning i församlingen skulle avgöras (Apg 15).

Det vi kan utläsa av Apostlagärningarna är en växande spänning mellan de judekristna och övriga judiska samhället. Men man uppfattade sig ännu inte som varandras motsatser. Det sker långt senare i fornkyrkans tid. Under de första decennierna var nasaréerna i allmänhet omtyckta bland folk i allmänhet. Judendomen, sådan den representerades av Sanhedrinen, stod inte enhälligt emot de kristna. Församlingen å sin sida såg sig själv som en del av judendomen - inte som en ny religion.

Jerusaleminsamlingen

För Paulus var Jerusalem ständigt i centrum. Jerusalem var "navet" kring vilket hela missionsarbetet kretsade.

Efter tio års missionsarbete sammanfattar han arbetet i Romarbrevet (15:19): "Så har jag har överallt spritt evangeliet om Kristus, från Jerusalem åt alla håll, ända till Illyrien". Det är betecknande att han nämner Jerusalem först trots att vi vare sig i breven eller Apostlagärningarna hör om hans evangelisation där, med undantag för ett par veckor (Apg 9:29-30). Att Jerusalem inte är den östligaste gränsen för hans verksamhet är klart från Galaterbrevet där Arabien öster om Jordanfloden anges som området dit Paulus reste omedelbart efter omvändelsen (Gal 1:17).

I församlingarna som Paulus grundade befäste han alltid det andliga beroende som hedningar har till judarna. Kännetecknande är undervisningen i Efesierbrevet: "Ty genom [Jesus] kan både vi [judar] och ni [hedningar] nalkas Fadern, i en enda Ande. Alltså är in inte längre gäster och främlingar utan äger samma medborgarskap som de heliga och har ert hem hos Gud" (Ef. 2:18-19).

Ekumeniskt projekt

Hednaförsamlingarna i de fyra provinser där Paulus planterat församlingar ville manifesteras denna samhörighet med Jerusalem. Spontant uppstod idén att göra en insamling. Initiativet kom från Makedonien och Achaia. Även provinserna Asien och Galatien sände sina representanter (Rom 15:26; Apg 20:4). De hednakristna ville uttrycka sitt andliga beroende till Israel genom en ekonomisk gåva till Jerusalem (Rom 15:25-27). Man kan tala om ett sant ekumeniskt projekt.

När delegationen på åtta personer med gåvan efter diverse strapatser nådde Jerusalem mötte de äldstestämman i Jakobs hem. Jakob var angelägen att ta död på ett rykte som cirkulerade om Paulus. Det kunde ställa till interna problem liksom störningar i relationen till övriga befolkningen (Apg 21:17f).

Ryktet bestod i att Paulus uppmuntrade judarna i församlingen att överge Mose lag för att leva som hedningar. Förslaget Jakob lade accepterades. Paulus gick till templet för att offra och avlägga ett nasirlöfte. Det fick alla att förstå att även Paulus i sitt eget liv levde efter toran (1Kor 9:19-23). Enligt Lukas levde hela församlingen i Jerusalem som praktiserande judar (Apg 21:17f.).

Flykten till Pella

Fyra år innan Jerusalem föll för de romerska legionärerna år 70, flydde församlingen till säkerhet. Man slog sig ner i staden Pella på östra sidan av Jordanfloden, omkring 100 km från Jerusalem. Pella, vid foten till Gileadbergen som då hette Perea, var en av städerna i distriktet som gick under namnet Dekapolis. Befolkningen var till överväldigande del hednisk och påtagligt influerad av grekisk kultur. Gissningsvis fanns det en kristen judisk församling där sedan tidigare.

Den kristna historikern Eusebius berättar att de judekristnas flykt från Jerusalem skedde efter en profetisk uppenbarelse. Medan Jerusalem alltmer närmade sig undergången med rivaliserande upprorsgrupper som inte bara stred mot de romerska belägrarna, utan också internt, påminde sig de troende orden av Jesus: "När ni ser Jerusalem omringat av härar, då skall ni veta att dess ödeläggelse är nära. Då måste de som bor i Judéen fly upp i bergen,

de som är inne i staden skall lämna den, och de som är ute på landet får inte gå in i den" (Luk 21:20-21).

Återkomsten

Efter katastrofen när Jerusalem och dess tempel förstörs, någon gång före år 73, medan fästningen Masada fortfarande höll ut mot romarnas belägring, återvände många judekristna till Jerusalem under ledning av Simeon Bar Kleopa. Allt enligt den tradition som historikern Eusebius bevarat från början av 300 talet.

Men Jerusalems återfick aldrig den ledande roll staden haft. Andra städer blev i stället centra för kristendomen, Alexandria Egypten, Antiochia i Syrien likaså imperiets huvudstad Rom.

Den judiskt kristna rörelsen levde vidare. I Jerusalem är ännu ingen hednakristen församling känd före kejsare Hadrianus tid 135 e.Kr. Men händelsen var en av flera som orsakade en vidgad klyfta mellan de kristna judar och det övriga judiska samhället. Flykten till Pella undan striderna med Rom, kunde möjligen också ha uppfattats som bristande lojalitet och ett svek mot det judiska folket.

Den kristendomsform som kännetecknade församlingen i Jerusalem - judar som bekände tron på Jesus samtidigt som de följde Mose lag - fick allt mindre livsutrymme. Inte bara hade man att kämpa mot misstänksamhet från sina judiska medbröder. Också bland trossyskon av hedniska härkomst möttes man av tilltagande oförstående.

"Det är orimligt att tala om Jesus Kristus och judaisera" skriver Ignatius till församlingen i Magnesia 10. Ignatius som var församlingsledare (biskop) i Antiochia i Syrien under åren 70-108 e Kr. skrev ett antal brev i början av andra århundradet. Det han menar är att kristendom och judendom är två storheter som måste hållas isär. Uttalandet visar att den hednakristna kyrkan mycket tidigt började tappa kontakten med sitt ursprung.

Kristendom och judendom kom att ses som två åtskilda religioner. Mellan dem uppfattades ett vattentätt skott. Denna syn var ett nytt teologiskt förhållningssätt.

11. JUDEKRISTNA EFTER ÅR 70

Från att ursprungligen varit den enda kristendomsformen kom kristna judar under fornkyrkan att betraktas som villolärare. Hur kom det sig att Jesusrörelsen med rötter i apostlarnas församling i Jerusalem, och hednakyrkan kom att gå skilda vägar? Vilka blev konsekvenser av detta?

Kristna judar i Jerusalem och Galileen

Efter Jerusalems förstörelse vände delar av församlingen omkring år 73 tillbaka till staden. De hade enligt 300-talets historiker Eusebius tagit skydd i staden Pella på Jordandalens östra sida. De källor som Eusebius återger vittnar om en judisk kristen närvaro i Jerusalem de kommande 60 åren.

Hegesippus (110-180 e Kr) hävdar att en kusin till Jesus, Symeon Klopas son efterträdde Jakob Jesu bror som föreståndare för församlingen efter att han dödats år 62. Han åtföljdes av Justus och efter honom andra kristna judar. Detta var förhållandet till tiden för andra judiska upproret åren 132-135. Tills dess var ledarna för församlingen i Jerusalems judar. Efter att romerske kejsaren Hadrianus krossat upproret och förbjudit judar att bo i Jerusalem, uppträder för första gången i historien hednakristna som ledare i församlingen i Jerusalem. Hadrianus bytte namn på Jerusalem till *Aelia Capitolina* och det geografiska namnet i Bibeln - Israels land (*eretz Israel*) - ändrar han till provinsen *Palestina*.

Tidigt uppstod olika förgreningar av den kristna judiska rörelsen, framför allt nasaréer och evjoniter. Genom fornkyrkliga källor vet man att kristna judar inte bara förekom i Jerusalem, utan också i Galileen, östra Jordandalen och utmed östra Medelhavskusten. Likaså på Cypern är judekristna kända, och mot slutet av 300-talet omtalas nasaréer i Berea (Aleppo) i Syrien. Däremot finns inga uppgifter om kristna församlingar med medlemmar av judisk börd vare sig från Nordafrika eller Europa.

Nasareer

Namnet nasaréer kommer av ett uttryck som användes om Jesus. Tydligt var det etablerat om de judekristna redan under femtiotalet eller tidigare (Apg 14:5; Matt 2:23).

Nasaréerna splittrades antagligen redan vid tiden för första sekelskiftet efter Kristus då evjoniterna skiljer ut sig som en rörelse med egen identitet. Evjon är hebreiska betyder fattig och det var tidigt beteckningen på församlingen i Jerusalem (Gal 2:10; Rom 15:26). Nasaréerna behöll kunskapen i hebreiska språket och läste Gamla Testamentet i original. Speciell förkärlek hade man till profeten Jesaja bok.

Läromässigt var nasaréerna överens med Paulus. Man följde Mose förordningar men markerade avstånd till fariséernas tolkningar och deras speciella regelsystem, deras så kallade halakha.

Nasaréerna omnämns i rabbinernas stora verk Talmud. De förlorade heller aldrig Paulus och Lukas vision om att hela Israel en dag ska bli frälst (Rom 11:25f. Apg 3:17f.). Evjoniterna å andra sidan spårade med tiden iväg från nasaréerna läromässigt och förnekade så småningom Jesu gudom. Det är en bidragande orsak till att kyrkofäder fick en så avog inställning till kristna judar och inte accepterade dem som en del an kyrkan.

Det är svårt att få en klar bild, men det förefaller ha funnits en mångfald av kristna judiska grupper under de första århundradena av kristendomens historia. Somliga hamnade läromässigt helt fel, andra kan ha varit missförstådda medan ytterligare någon riktning var teologiskt sund. Ett av problemen för dem var den officiella kyrkans växande oförmåga att bejaka sitt ursprung. Det som var judiskt uppfattades som suspekt och hotfullt. Man ersatte sin hebreiska identitet med andra rötter som i stället var präglade av grekisk filosofi och kultur.

Jamniakonferensen

Efter katastrofen med Jerusalems fall och templets förstöring befann sig judendomen i stor kris. Hur skulle judisk tro fortleva utan offer och tempeltjänst? Den riktning som bäst förmådde anpassa sig till den nya situationen var fariseismen. I själva verket är det först efter templets fall som judendomen normeras och får

en någorlunda fast yttre struktur. Men det skulle ännu ta århundraden innan rabbinismen kom att dominera judiska religiösa livet.

För farisén var livsföringen utgångspunkten. Guds rike gestaltades i ett liv efter Guds vilja. Och Guds vilja var uppenbarad i toran. Buden och utläggningen av toran som fariséerna samlade i de äldstes traditioner (muntliga toran, Mishna) definierar vad Gud vill i varje aspekt av tillvaron och hur man kan handla rätt i varje uppkommen situation. De föreskrifterna (*halakhan*) var i de flesta fall inte beroende av templet. I alla fall kunde en judisk identitet upprätthållas utan templets existens.

För sadducéerna däremot var tempeltjänsten själva fundamentet. När prästerna inte längre kunde fungera i sin utövning efter att templet försvunnit, upphör också så småningom prästerskapets egna sadducéerparti.

Andra riktningar som esséer, och yachad, kommuniteten i Qumran vid Döda Havet, upphör med tiden som självständiga grupper. De smälts alla samman i det som kommer att bilda rabbinisk judendom. Processen startade med en konferens i Jamnia, inte så långt från våra dagars Tel Aviv, och verkade under perioden 70-90 e Kr. Där samlades skriftlärda för att diskutera och forma judendomens framtid.

Den tongivande riktningen i rekonstruktionsarbetet var fariseismen. Det är en historisk förenkling som ändå rymmer stor sanningshalt, att den rabbiniska judendomen sådan den är känd genom Mishna och dess kommentarer Talmud, bevarat fariséernas uppfattningar. Jesus var framför allt i läromässig konflikt med fariseismen. De hade bland annat olika syn på den muntliga toran (äldstes traditioner).

Avskurna kontakter

Liksom första generationens troende levde i synagogorna, bevarade också den Jesustroende nasaréerna relationen till synagogans folk. Men som Jesus profeterat blev det konflikt. Och tydligen skedde även uteslutningar ur synagogorna (Joh. 12:42; 16:2).

I det sammanhanget spelade en av bönerna i synagogans gudstjänst in. Det var den 12:e bönen i den så kallade Adertonbönen som bär rubriken *Birkat ha-Minim*. Denna speciella bön riktade sig mot villolärare. Vanligen menar man att formuleringen kom till någon gång åren 75-100 e Kr. Möjligen formulerades den av rabbinerna Gamaliel II och Samuel "Den Mindre" under konferensen i Javne.

"Min" i bönen *Birkat ha-Minim* har grundbetydelsen art men kom med tiden att få betydelsen "villolärare". Syftet med att infoga detta begrepp i den fast formulerade bönen var att stöta bort och förhindra att någon villfarare skulle kunna leda i bön. Uppenbarligen deltog de i synagogans gudstjänst tillsammans med övriga judar.

Men frågan är vilka villolärare som avsågs. Kyrkofäderna Justinus Martyren (död 165) och Hieronymus på 300 -talet hävdar att judarna förbannade de kristna tre gånger dagligen. Adertonbönen bads tre gånger om dagen. Så förklaringen till kyrkofädernas uppgift kan alltså vara denna 12te bön och att den var riktad mot de judekristna. *Minim* används under de första århundradena uteslutande om judar. Någon gång senare lades ordet "notzrim" till, som betyder kristna.

Om nu detta var innebörden under fornkyrkans tid betyder det dock inte nödvändigtvis att *ha-minim* ursprungligen tog sikte på kristna judar. Forskarna menar att uttrycket *min* från början kan haft en vidare innebörd. Men om *ha-minim* redan tidigt inkluderade judekristna, kastar det ljus över synagogan under slutet av första århundradet.

För det första ser vi att kristna judar i så fall ännu mot slutet av första hundratalet deltog i synagogans gudstjänst. För det andra att somliga judar kände sig besvärade av deras närvaro och ville bli av med dem. Kände de sig osäkra eller möjligen hotade av de judekristnas vittnesbörd? Motivet vet vi inte. Man bör notera att de judekristna inte anklagades för att bryta mot Mose lag. Det bekräftar att kristna judar var trogna mot Mose.

Total separation

Den 12:e bönen i synagoggudstjänstens Adertonbön blev en av flera milstolpar på den väg som ledde till den nära nog totala kollaps

mellan kyrkan och synagogan som blir ett faktum under medeltiden.

En viktig händelse som markerar en ökad klyfta mellan synagogans folk och de kristna judarna, var det andra judiska upproret mot romarna år 132. Också den gången intog de judekristna en pacifistisk hållning. Eftersom man inte deltog i upproret riskerade man att uppfattas som illojala av samtidens judar. Å andra sidan deltog inte heller judarna i diasporan i upproret, utan var relativt begränsat. Betydelsen av "illojalitet" bör därför inte överbetonas i detta sammanhang.

En av flera troliga orsaker till att de judekristna höll sig borta från striderna var ledaren Bar Kochba. Som anförare för upproret förklarades han som Messias av den tidens mest namnkunnige andliga ledaren, Rabbi Aqiba.

De Jesusbekännande judarna hamnade i en lojalitetskonflikt. Om de inte gick med i revolten svek de sitt folk. Tog de däremot del i striderna bekände de indirekt Bar Kochba som Messias vilket hade inneburit en indirekt förnekelse av Jesus som Messias. Rabbi Aqiba förefaller också ha fördrivit judar från landet som bekände sig till Jesus.

Här befinner sig nu den judekristna rörelsen på 130 talet, utestängda från sitt eget folk. Samtidigt var de betraktade med misstänksamhet av de hednakristna, eller rent av som villfarande.

Historien har ännu inte funnit en väg att överbrygga detta svalg mellan judiska bekännare till Jesus och rabbinsk judendom. Inte heller relationen mellan kristendom och judendom. Från mitten av tvåhundralet är kristendomen ur judisk synpunkt nära nog ett uteslutande utomjordiskt fenomen. Även med de kristna judarna hade rabbinerna fortsättningsvis begränsad kontakt. De isolerades kanske medvetet från den egna judiska nationen i ett all frostigare klimat.

Betraktade som villolärare

De kristna judarna sågs i tilltagande grad som en villfarelse av de hednakristna trossyskonen. Kyrkan stötte ut dem anklagade för heresi. Grenar av judekristna isolerade sig från den kristna

ortodoxa tron. Evjoniterna erkände bara Matteus evangelium. Paulus bejakades inte som apostel och Jesu gudom förnekades. Åter igen fanns det andra som nasaréerna som inte i teologin var i konflikt med ortodoxin angående Jesu gudom, jungfrufödseln eller Guds trinitet.

Men den hednakristna kyrkan tog avstånd från kristna judar kanske framför allt därför att de levde efter buden som Gud gett genom Moses, och exempelvis praktiserade omskärelse och sabbat. Separationen skedde gradvis och förmodligen i takt med att kyrkans ledare miste den personliga relationen till Guds egendomsfolk. Församlingarna tömdes på judiska arvtagare från apostlarna. Rotsystemet fasas ut.

Från slutet av andra århundradet betraktades de judekristna allmänt som villolärare. Under trehundralet lagstiftades även av den kristna övermakten i Romarriket mot judarna. Syftet var att isolera judarna från kristna och se till att judarna inte expanderade. Den levande relationen mellan judar och kristna falnade. Konfrontationspolitiken under tvåhundralet ersattes med maktpositionen som kristendomens ställning som ny statsreligion i slutet av 300-talet medgav.

I kyrkans teologi blev judiskt motsatsen till kristet. Och trots varningar hos Paulus att hedningarna inte skulle bli högmodiga (Rom 11:25f.) och förakta Guds egendomsfolk var det just vad som skedde.

DEL III EFTER APOSTLARNÄ

12. KRISTNA JUDAR EFTER APOSTLARNÄ

Redan ett tjugotal år efter Pingsten fick en överlägsen attityd mot judarna fäste bland hednakristna. Paulus tar i Romarbrevet kraftigt itu med detta när han skriver: *Var inte övermodiga utan ta er i akt* (Rom 11:25).

Ny lära - ersättningsteologin

Dessvärre visar historien att det Paulus försökte stävja senare blev norm i kristen teologi. Första generationens kristna manifesterade sin samhörighet och sitt andliga beroende till judarna exempelvis genom insamlingar till Jerusalem. Senare generationer däremot intog ofta en överlägsen attityd till judar och judisk tro som så småningom även tog sig uttryck i ren antisemitism.

Orsaken till denna nyorientering var en ny och för Nya testamentet främmande undervisning – att kyrkan sågs som det Nya Israel som ersatt det gamla fysiska Israel. Det judiska folket betraktades som förkastat av Gud och berövat förbundet.

Teologer under fornkyrkans tid såg inte längre församlingens släktskap med synagogans folk. Läran som introducerades av tredje och fjärde generationens kristna gick i korthet ut på att kyrkan ersatt det judiska folket och tagit över dess roll. Judarna var evigt förbannade av Gud och hade förlorat sin ställning som egendomsfolk. Gud har upphört att handla med judarna som instrument i frälsningshistorien. Orsaken till Israels förlorade ställning var att Jesus inte accepterades som Messias. Jerusalems fall och templets förstörelse år 70 sågs som en bekräftelse på förkastandet.

Paulus undervisning om hedningarna som inympade i Israel kom i skymundan. Till processen hör att gemenskapen mellan

hednakristna, kristna judar och judar i allmänhet avklingade. Kristna judiska grupper levde isolerade och betraktades av kyrkans ledare som villolärare eftersom man bevarade sin judiska identitet och följde Moses föreskrifter.

Självfallet utvecklade sig den kristna rörelsen olika beroende på geografi och omgivande miljön. Fornkyrkan visar upp en mångfald kristendomstyper där väckelsekristendomen är en i spektret. Också i attityden till judarna fanns brytningar. Men tendensen är tydlig. Kristna rörelsen distanserar sig från sitt ursprung. Här följer några utvecklingsstadier över kyrkans syn på relationen till judarna.

Apostoliska fäderna

Till den äldsta kristna litteraturen vid sidan av Nya testamentet hör de så kallade Apostoliska Fäderna. Det är en samling dokument med olika ålder. Här kan man spåra processen som ledde till de kristnas förändrade inställning till judarna.

Klemens, som var pastor i Rom under 90-talet e.Kr. håller fast i sin skrift vid kontinuiteten mellan Israel och den kristna församlingen. Värmen och närheten till judarna är bevarad. Klemens beskriver de kristna som en del av Israel - inte dess ersättning.

Ignatius är namnet på en biskop i Antiochia i Syrien som led martyrdöden i början av andra århundradet. Han har lämnat efter sig en rad brev och i dem kan en tydlig markering från judarna skönjas. Han introducerar en teologi där kristendomen är judendomens motsats.

Med *Hermes Herden* i mitten av andra århundradet ändras klimatet ytterligare. Kyrkan framhålls på Israels bekostnad. Den teologiska förutsättningen för det som ofta betecknas som ersättningsteologi kommer till stånd genom *Ps Barnabasbrevet*. Brevet tillskrivs felaktigt Apostlagärningarnas Barnabas och kom troligen till ungefär samtidigt med judarnas andra uppror mot Rom på 130- talet. Här hävdas att Gud utvalt kristna församlingen som det nya gudsfolket på bekostnad av Israel.

Justinus Martyren är en av de första att beskriva kyrkan som Israel som ersättning för det fysiska Israel. Det sker någon gång omkring år 160. Hans undervisning är en milstolpe i kyrkans relation till

judarna. Läran har fått stora historiska konsekvenser och påverkar i hög grad förhållandet mellan judar och kristna idag.

Justinus Martyren föddes i Neapolis nära Sikem i Samaria omkring sekelskiftet det första århundradet efter Kristus. Han hade hednisk bakgrund och fadern hette Priscus. Vid 30 års ålder blev Justinus personlig kristen och blev känd som en av de första kristna apologeterna fram till år 165 då han lider martyrdöden.

I skriften *Dialog med Trypho* som skildrar en verklig diskussion med juden Trypho, formulerar Justinus sin teologi. Kontinuiteten mellan judar och kristna har upphört. Jesu undervisning ses som ny och ersätter gamla förbundet. Relationen mellan förbunden som ymp till stam – så som Paulus undervisar i Romarbrevet kapitel elva - får ge vika för det radikala brottet. Kyrkan är det sanna Israel, det enda Israel. Kyrkan tar över som Guds nya egendomsfolk. Förbundet med judarna är brutet och Israel efter köttet är ställt utanför.

Orsaker till kyrkans nyorientering

Det finns fler skäl till att Kyrkan omorienterade sig i relationen till judarna.

1. Sociologiska skäl

Kyrkan hade helt enkelt i stor utsträckning förlorat kontakten med synagogans folk. Undantag fanns men de var ofta mer sporadiska. Även de judiska inslagen i församlingarna var sparsamma. Fram till 80-90- talet e. Kr var förhållandet i församlingarna mellan kristna judar och hednakristna någorlunda lika. Men eftersom evangeliet hade föga framgång bland judarna, var det den hednakristna delen som växte numerärt. Under 200-talet anses att evangelisation av judar mer eller mindre helt upphörde.

Till detta kommer att all judekristendom kom att betraktas som villfarelse från mitten av tredje århundradet. Orsaken var identiteten som judar, att man levde som Jesus. De judekristnas bibeltrohet och lydnad för toran var stöttestenen. Bara Gamla testamentet i omtolkad form var acceptabelt för kristna ledare. Även judekristna grupper som nasaréerna, som för övrigt hade en ortodox undervisning, sågs som kättare. Uppenbarligen hade kyrkan en slags fobi mot judar och judiskhet.

2. Teologiska skäl

Teologisk vilshenhet uppstod när det judiskt-bibliska rotsystemet höggs av. Efter år 70 när Jerusalem grusas av romarna upphör också apostlarnas församling att vara kristenhetens centrum. Jerusalem och Bibelns land upphör att utgöra miljön och näringen för de andliga ledarna. I stället blev hedniska städer och hellenistiska lärosäten centra för kristendomen.

För det första förlorade man efter hand känsligheten för sitt ursprung. Medan första generationens andliga ledare alla var judar utgjordes kyrkans ledarskap efter något århundrade av präster med hednisk börd. Den hebreiska Bibeln var det få teologer som bemödade sig om att lära sig läsa. Undantag utgör Origenes och Hieronymus som studerade grundspråket. För övrigt var grekiska och latin kyrkofädernas studiespråk. Så småningom blev den latinska översättningen Vulgata normerande för kyrkan efter att den grekiska översättningen Septuaginta förlorat i betydelse.

För det andra hade kyrkans män behov av att markera sin teologiska särart mot judarna. Det är ett sociologiskt fenomen som går igenom i många sammanhang. En minoritetsgrupp som har släktskap med en majoritet tenderar att betona mer det som skiljer än det som förenar. Man ska minnas att judiska numerären länge övergick den kristna. Först på trehundralet kan man räkna med fler kristna än judar i Romarriket.

Resultatet blev att kristendomens judiska rötter skrumpnade. Omvända hedningar fördes inte in i den bibliska världen som under den första tiden. I stället anammades efter hand den hedniska kulturen som friserades och adopterades av kyrkan sin egen. Hedendomen gjorde sin entré medan det judiskt-bibliska arvet försköts. Den framväxande kristna kulturen och teologin är föreningen av senantik grekisk filosofi och Bibeln.

Rotlösheten ledde till ett vakuum och ett identitetssökande. Genom att bejaka att kyrkans tradition också bär uppenbarelse anammades bruk som är främmande för Bibeln. Kyrkans praxis görs till lära. Bildförbudet i Bibeln sätts åt sidan och ikoner och statyer ses som bärare av gudsnärvaro. Gudstjänstlivet övergår från den familjära synagogans gudstjänst med ordet och Guds närvaro (*shechina*) i centrum, till regisserade dramer i kyrkobyggnader som liknade samtidens tempel. Fromhetslivet tar

intryck från senantika religiösa ideal och trender. Bytet av identitet och kontextualiseringen till senantikens romerska samhälle gjorde samtidigt någonting med kristna budskapet. Den kristna församlingen i bysantinsk skepnad gav föga livsrum för den kristendomsform som var självklar under första århundradet.

3. Makten

En tredje orsak till att kyrkan ändrade attityd till judiska folket var makten. År 380 blev kristendomen statsreligion i Romarriket. Då tog kristna revansch.

Fram till år 134 e.Kr. var judendomen mycket stark. Det visar inte minst två allvarliga uppror mot världens mäktigaste krigsmaskin under loppet av 66 år. Judarna var starka och både upproret år 66 och 132 skakade Rom. För att kväsa dem sändes elitförband till Judéen i form av legionärer. Där bodde ungefär en fjärdedel av judiska befolkningen på mer än sex miljoner människor.

Till att börja med medan den kristna rörelsen var liten och svag, hade judarna numerärt och reellt övertag. Men med kristendomens spridning och framgång växer inte bara segertron utan även självsäkerheten. Mot judarna växte känslan av triumf. Jerusalem var en öde plats för judar efter år 134. De fick inte sätta sin fot i den nya stad som kejsare Hadrianus låtit anlägga med namnet Aelia Capitolina. De kristna tyckte sig ha fog för sin överlägsenhet och teologi att Gud förkastat judarna som mist både landet, staden och templet.

4. Konkurrens om sökarna

En ytterligare faktor till de försämrade relationerna mellan judar och kristna var konkurrensen om den tidens andliga sökare, de gudfruktiga.

De gudfruktiga var människor som tröttnat på de hedniska gudarna och dragits till Bibeln. En betydande del människor sökte sig under antiken till synagogan, anammade tron på Bibelns Gud och tog avstånd från hednisk kult. De följde frivilligt somliga av Mose bud men utan att som proselyterna konvertera till judisk tro.

Historiker är delad angående proselytismens omfattning. Men det skulle kunna vara en möjlig förklaring till judarnas starka tillväxt under antiken. Från drygt knappt 50 000 hemvändande judar från

Babel till över en miljon fem hundra år senare tarvar en förklaring. Givetvis fanns det fler judar i Juda med omnejd än återvändarna, men även diasporans judar i medelhavsområdet växte snabbt.

De gudfruktiga sågs som potentiella medlemmar för både synagogan och kyrkan. Den dragkampen finns redan beskriven i Apostlagärningarna och bidrog till infekterade relationer under senantiken. Med kyrkans övertag upphör den judisk proselytismen helt under senantiken eftersom den lagstiftades bort av den kristna staten.

Sprickan mellan kyrkan och synagogan visade sig omöjlig att överbrygga. För Kyrkans del definierade man sin särart på judarnas bekostnad. I kyrkomötet i Elvira i Spanien år 306 togs en rad beslut för att isolera de kristna från judarna. Blandäktenskap förbjöds. Kristna fick inte ta emot judisk gästfrihet eller låta judar välsigna åkrarna. Det sista av de så kallade sju ekumeniska kyrkomötena, som hölls i Nicaea år 788, kan ses som en sammanfattning på den hednakristna kyrkans nyorientering i förhållande till det judiska folket. Kyrkan vill inte ha något med synagogans folk att skaffa. Judar som vill bli medlemmar i kyrkan måste först avsäga sig sin judiska identitet.

Detta innebar en milstolpe på en ny tid. Judar är inte välkomna. Inte på grund av fel tro utan på grund av sin judiska identitet. Nicaea möte år 787 visar att för kyrkan är bekännare av Jesus som frälsare Gud, inte välkomna om de samtidigt behåller den identitet som praktiserande judar som kännetecknade den ursprungliga församlingen i Jerusalem enligt det föreståndaren Jakob meddelar Paulus angående sin församling: *Du vet, broder, att det finns tiotusentals troende bland judarna, och alla håller de strängt på lagen (Apg 21:20).*

13. AVHUGGNA RÖTTER

Kyrkans och synagogans folk kom under de första århundradena att leva i allt mer skilda läger. Den kristna rörelsen övergav en hel del av sina egentliga rötter. Men kyrkan gick inte bara sin egen väg och odlade delvis nytt rotsystem, utan vände sig också aktivt mot sitt ursprung och utvecklade en antijudisk teologi.

Tre exempel

Kyrkans alienering från sitt judiska ursprung sker på bred front. Men den tar sig olika uttryck och kom att motiveras teologiskt olika. Här följer tre olika teologiska förklaringsmodeller för förhållandet mellan kristendom och judendom bland kyrkofäder.

1. Markion

Markion gör en klar boskillnad mellan kristendom och judendom. De är skilda religioner och ska hållas isär. I kristendomen ska allt judiskt rensas bort. Gamla testamentet ser han som uteslutande judarnas bok som kristna inte ska befatta sig med. Av Nya testamentet behåller han några skrifter som han betraktar som kristna, i huvudsak Lukas evangelium och tio av Paulus brev.

Markions teologi var extrem och han uteslöts från den övriga kristenheten. Men det har inte hindrat att hans teologi från att leva vidare. Under århundraden har hans beskrivning av skillnaden mellan judiskt och kristet överlevt genom dualismen tro-gärning, nåd-straff, evangelium-lag, förlåtelse-straff, ljus-mörker. Det har präglar kristet tänkande angående skillnaden mellan judiskt och kristet ända in i vår egen tid. Även beskrivningen av olika 'gudsbilder' känns igen från Markion. Gamla testamentes Gud karakteriseras som hård och dömande till skillnad från Gud som kärleksfull och förlåtande i Nya testamentet.

Markion föddes i Sinope i landskapet Pontus vid Svarta Havet. Hans far var en rik skeppsredare och pastor i en kristen församling. År 140 kom Markion till Rom och under inflytande av den gnostiske filosofen Cerdo. I juli år 144 uteslöts han från

församlingen på grund av villfarande förkunnelse. I stället startade han en egen rörelse som fick stor spridning i hela Romarriket. Under hundra år expanderade Markions teologi och var regionalt ett hot mot den ortodoxa tron.

Total bodelning

Markion ville sätta ett vattentätt skott mellan judendom och kristendom. De representerar för honom två olika religioner med två olika gudar. Han menade att Jesus introducerade en ny religion som till sitt väsen är annorlunda från Gamla testamentets tro.

I likhet med liberal teologi i vår tid förnekade Markion Jesu jungfrufödelse. Vad är egentligen kristen tro? Svaret på den frågan hänger samman med synen på relationen mellan Gamla och Nya testamentet - vad som är kristet respektive judiskt. Mot den bakgrunden är det viktigt att se vad kyrkofäder svarade Markion.

2. Tertullianus

Tertullianus (160-220 e.Kr.) är en av flera kyrkofäder som bemöter Markion i skrift. Tertullianus betonade att det är samma Gud som verkar i båda testamentena och att Gamla testamentets skrifter inte ska vara åsidosatta av kristna. Mose lag instiftades en gång av Gud menade han, men också avskaffades av Honom när Jesus uppfyllde den. Tertullianus ansåg att apostlarna i Jerusalem var överens med Paulus i frälsningsfrågan, men levde efter Moses eftersom de inte var andligt mogna. Med tiden skulle insikten komma att buden inte längre gällde.

Liksom Markion ansåg Tertullianus att Galaterbrevet var riktat mot judendomen. Båda teologerna underlät att inse att detta brev inte alls sysslar med judendomen, utan tar itu med ett hednakristet problem. Galaterbrevet målar inte kristendom i motsats till judendom. Paulus behandlar i stället laggärningar som vissa judaister ansåg att de hednakristna måste följa för att kunna förbli frälsta. Problematiken gällde huruvida hedningar kunde komma till Gud direkt utan att först konvertera till judisk tro. För övrigt lär inte judendomen att frälsningen ges till människan som belöning för goda gärningar så som många gjort gällande. Det påstår heller aldrig Paulus att judisk tro förespråkar.

Tertullianus ser skillnaden mellan kristendom och judendom som skillnaden mellan nya och gamla förbundet. Den föreställningen är

han inte ensam om. Snarare är det den gängse synen i hans samtid, nämligen att nya förbundet instiftades med den kristna kyrkan medan gamla förbundet instiftades med judarna. Därför är gamla förbundet judarnas förbund. Jesus instiftat det nya och därmed annullerat det gamla förbundet. Det finns därför inget berättigat i att judar lever judiskt efter att Jesus kommit, menar Tertullianus. Judendomen blir snarast ett trots mot Gud - att hålla fast vid något som har upphört – i stället för att acceptera Jesus.

Problemet med denna teologi är dels att den inte bejakar det för Nya testamentet självklara, nämligen att nya förbundet (Jer 31) slutas med judar – inte kristna. Det är i påskalammsmåltiden med lärjungarna som Jesus proklamerar nya förbundet (Luk 22:20). Jeremia är tydlig med att nya förbundet kommer att slutas med Israel och Juda – inte kristna kyrkan (Jer 31:31). Dels är denna lära blind inför att Jesusrörelsen till sitt väsen är judisk, och att hedningar ympats in i denna judiska rörelse (Rom 11:17f.; Ef. 2:12f.). Tertullianus teologi bottnar i att kyrkan till sitt väsen är hednakristen. Hans kyrkosyn stämmer inte med Nya testamentets.

3 Kyrillos av Alexandria

En tredje modell bland kyrkofäder att förklara kristendomens relation till judisk tro, var förordandet att kristendomen till sitt väsen är en omtolkning av judendom. Bland många förespråkare hörde Kyrillos av Alexandria (död 444).

Kristendomen är för Kyrillos en judendom för hedningar där Gamla testamentet omtolkas allegoriskt för hedningar. På det sättet görs judarnas judendomen överflödig. Den tillhör ett passerat stadium, är ett förstadium till kristendomen och något övergående. Den judiska identiteten ska därför överges även av kristna judar.

Kyrillos kritik mot judar är att de missförstår Mose eftersom de följer toran bokstavligt. Gamla testamentet är också en kristen urkund. Men den ska inte tas bokstavligt. Problemet är menar, Kyrillos inte att judar följer Mose utan sättet på vilket de gör det, att de följer föreskrifterna bokstavligt. De borde i stället allegorisera och följa dem andligt. Det gäller inte bara reglerna i templet utan även exempelvis sabbaten. Kyrillos menade att Jesus omtolkade lagen och att det är den omtolkningen kristna ska följa.

En invändning mot den teologin är att Mose lag inte över huvud talat riktar sig till hedningar. Den är given till judar. Därmed är inte enligt apostlarnas undervisning och beslut (Apg 15) hedningar ålagda att följa den. Däremot var det en självklar sak i Nya testamentet att kristna judar levde efter Mose föreskrifter. De visste att Jesus undervisade så – jag har inte kommit för att upphäva lagen (Matt 5:17). Idealet i den församlingsordning som Nya testamentet är modell för, rymmer både praktiserande kristna judar och hedningar som inte står under toran.

Paulus ser heller inte att kristna hedningar i handling är tillåtna att bryta mot mot Guds vilja uttryckt i Moseböckerna. Han skriver:

Ni är ju kallade till frihet, bröder. Låt bara inte den friheten ge köttet något tillfälle, utan tjäna varandra i kärlek. Hela lagen sammanfattas i detta enda bud: *Du skall älska din nästa som dig själv* (Gal 5:13-14).

Kristen antisemitism

Genom en snedvriden undervisning om judar och judisk tro samtidigt som direktkontakten mellan judar och kristna avklingade, utvecklades en kristen antisemitism. Dokument bekräftar att det förekom teologiska möten med debatter under århundraden. En litteraturgenre uppstod också av motskrifter, där kristna attackerar judar och judisk tro. Genren bär namnet *Adversus Judaeos* (mot judarna) och utvecklades under andra århundradet och fortlevde in i bysantinsk tid och tidig medeltid.

Lokala spänningar mellan kristna och judar kunde också uppstå. Ett exempelvis är Antiochia i Syrien på 360-talet. Johannes Chrysostomos (345 - 407 e.Kr.) var en högt aktad vältalande präst. Men han har också gått till historien för sina mycket hätska utfall mot judarna. Efter att hans kristna medlemmar i Antiochia besökt en lokal synagoga höll han en serie starkt antisemitiska predikningar. Så här kunde han dundra om judarna från predikstolen:

Om ni skäms för att säga orsaken (till judarnas olycksöde genom tiderna), så skall jag säga er den. Emedan ni, judar, har dödat Kristus, emedan ni har burit hand på honom, emedan ni har gjutit hans dyrbara blod, därför finns det inte längre någon bättring, någon förlåtelse och inte heller någon ursäkt.

Kontinuitet

Ur Nya Testamentets synvinkel är kontinuiteten mellan förbunden total och konkretiserad i Jesu person. Han var underställd lagen och förde den genom sin livsföring till fulländning. Han är den ende som i allt förverkligat det som lagen föreskriver.

Vidare får alla profetior sin uppfyllelse i Jesus. Djupast sett är det om honom allt i Gamla testamentet handlar. I sin undervisning går Jesus aldrig anspråk på att introducera en ny undervisning. Han öser av det som redan finns och befäster det. Han upphäver inte Skriften. Allt finns redan i den. Däremot bemöter han felaktiga skrifttolkningar i hans samtid. Det nya med Jesus är hans person, att han fullbordar Skriften som gudamänniskan.

Augustinus hör till dem under fornkyrkan som nyanserade relationen mellan skrifterna i sentensen: I Gamla testamentet ligger Nya förvarat. I Nya testamentet blir det Gamla uppenbart.

Kyrkofäder och Talmud

Senantiken innebar skilda vägar för judendomen och kristendomen. Kyrkan valde att avlägsna sig dels från de judekristna, som menade att den kristna tron kunde uttryckas olika för judar och kristna, dels från Markion som gjorde kristendom och judendom till två skilda religioner. Kyrkofäderna lade grunden till en modell som fick kyrkan att behålla en del av sitt bibliska arv, men som samtidigt blev ödesdiger för judarna.

När kyrkan blev statens officiella religion mot slutet av 300 -talet hade väckelsekristendomen redan blivit underjordisk eller trängd. Samtidigt konsoliderades den rabbinska judendomen i skriftsamlingar som Talmud utan närmare kontakt med den kristna världen. Relationen stängs med dubbla lås även om spår av relation finns bevarade både i kyrkofäders skriftsamlingar och i de rabbinska texterna.

Givetvis finns lokala variationer. Men trenden tycks vara att med falnande väckelse, avhuggna rötter och Andens gåvor utbytta mot politisk makt, fick hedendom alltmer insteg i kyrkan. Gudabilder friserades och togs in i kyrkor som exempelvis statyetter av fruktbarhetsgudinnan Afrodite som utseendemässigt kan vara svåra att skilja från statyer av Jesu mor.

Kyrkoåret indelades i högtider som mindre relaterades till de urkristna rötterna, och mer med den omgivande kulturen. Kring midvintersolståndet infördes en fest juden, som till sitt ursprung firade *Sol Invictus* - den oövervinneliga solguden. Kyrkan införde en hierarki med prästerskapet åtskilt från lekmännen som varit omöjligt under den första kristna tiden så länge synagogan stod som ideal för den kristna samvaron. På en rad områden fjärmade sig kyrkan bort från sitt judiska ursprung. Både medvetet och kanske framför allt obemärkt.

Eftersom kyrkan fann sig alltmer tillrätta i världen när hon fick världen i sig, försköts även förväntan på det synliga Gudsriket. Kyrkan som institution tog Messiasrikets plats. Hos Augustinus är kyrkan Guds rike i synlig gestalt. Därmed blev också grunden lagd för påvens världsliga makt. Samtidigt ska påpekas att kyrkofäder som Irenaeus, Tertullianus, Justinus Martyren och Hippolytos fortfarande höll fast vid den urkristna visionen om upprättelsen av ett rike på jorden med Guds härlighet i samband med att Jesus kommer tillbaka.

Ny bibeltolkning

Inte heller i förståelsen av de heliga skrifterna kände kyrkan alltid behov av kontakten med judarna. Tolkningarna blir friare och filosofiska redskap som till exempel nyplatonisk filosofi integreras i bibeltolkningen. Undantagsvis tillägnade sig kyrkofäder kunskap i hebreiska.

Kyrkans teologer började efter brottet med judarna tolka Gamla testamentets skrifter på ett nytt sätt. Eftersom man såg sig som det *Nya* Israel kunde man ta till sig alla löften till Israel, trots att man var hedningar. Domsord däremot hänsköt man till "det förkastade Israel", judarna.

Judarna för gudsmord, och ansågs kollektivt skyldiga till Jesu död. Så här skriver Origenes (185-254) i sin kommentar till Matteusevangeliet:

Pilatus tvådde händerna, men judarna ville inte låta sig renas av Kristi blod utan lät det komma över sig som hämnd, då de sade: "Hans blod må komma över oss och våra barn!" Därför är de inte endast skyldiga till profeternas blod utan även till Kristi blod.

Därför hör de Gud säga: "Då ni sträcker ut händerna, döljer jag mitt anlete för er, ty era händer är fulla av blod!" Därför lät de inte Kristi blod komma som hämnd enbart över de judar som var samtida med Jesus utan även över alla kommande generationer judar till tidens ände."

Augustinus (354-430) menade att judarna skulle tillåtas leva för att vara levande bevis och varning för kristna hur det går för dem som är olydiga mot Gud. Deras förnedring ska stå som kontrast till de kristnas skönhet. På det sättet ska judarna dels vara ett varnande exempel, dels vittna om synagogans lögn och kyrkans sanning. Augustinus syn blev vägledande för kyrkan under århundraden. Judarna skulle hållas vid liv för att fylla sin dubbla funktion. Men måste kuvas och tvingas leva i misär så att de fick en avskräckande inverkan på de kristna.

När Kyrkan förlorade kontakten med rötterna, förlorade hon respekten både för Bibelns folk och känsligheten för bibeltexterna. De historiska omständigheterna glömdes bort och judars internkritik lades i hedningars mun och förvandlades därmed till groteska angrepp utifrån. Till det lades generaliserade tolkningar så att alla judar i alla tider ansågs förkastade. På så sätt förvrängdes bibeltexter och gav näring åt blommande antisemitism.

Det förblir ett mysterium hur teologer som påstod sig älska Gud samtidigt kunde hemfalla åt hat mot Guds egendomsfolk. Paulus hårda ord i en speciell omständighet att "De (judarna) trotsar Gud och är fiender till hela mänskligheten" (1 Tess 2:15b) generaliseras och permanentas för all framtid. Det Paulus skrev tio år senare hade man föga intresse av att påminna sig om: "Ser man till utkorelsen är (judarna) hans älskade, för fädernas skull. Gud tar inte tillbaka sina gåvor och sin kallelse (Rom 11:28b-29).

Avslutning

Jesusrörelsen bland judar som vi möter i Apostlagärningarna lämnar spår efter sig i kyrkofäders skrifter ännu på 400 - talet. Kristna judar finns genom hela den kristna historien och har i modern tid en förlängning i den messianska judiska rörelsen. Den är inte homogen utan består av olika tolkningstraditioner, exempelvis när det gäller synen på att följa toran.

Författarna till Nya testamentes skrifter var alla judar. Möjligen med undantag för Lukas som skrivit Lukasevangeliet och Apostlagärningarna. Flertalet skrifter i Nya testamentet är riktade till kristna judar. Enligt gängse uppfattning har Matteusevangeliet, Jakobs brev och Hebreerbrevet skrivits till kristna med judisk identitet. Detsamma gäller med stor sannolikhet även skrifterna som kopplas till Johannes namn, Johannesevangeliet, tre Johannesbrev och Uppenbarelseboken. Likaså Petrus brev och Judas brev. Man ska också minnas att många församlingar var mixade och bestod av en del som var troende judar. Undervisningen vi möter i dessa skrifter har hednakristna uppskattat utan att få en känsla av att det ligger i konflikt med evangeliet.

I själva verket är insikten om att judiskt inte automatiskt är motsatsen till kristet mycket betydelsefull för förståelsen av bibeltexterna. Men också för en nykter relation till judar i vår egen tid. Det är inte detsamma som att säga att det inte finns olikheter mellan judendom och kristendom. Men det händer något med en kristen som kommer till vilan i bejakandet av att vara en vild olivkvist som ympats in i Guds ädla olivträd och bärs upp av dess rötter (Rom 11:17f).

Som tredje millenniets kristna har vi all orsak att söka vårt ursprung och förnyas i vår identitet från första århundradet. Det innebär inte vare sig att naivt förneka nära två tusen år av kristen historia. Inte heller att kristna lägger sig till med judiska bruk och börjar leva judiskt.

Men det är andligt hälsosamt att vara medveten om att den kristna rörelsen sprang fram som uppfyllelsen av Gamla testamentes skrifter i en judisk miljö, med en självsyn att församlingen är en gemenskap av judar och hedningar som bekänner Jesus. Det leder till insikten att det judiska inslaget är önskvärt. Inte överspelat.

Kristna har i årtusenden lärt känna Israels Gud genom Jesus. Proklamationen att Jesus är Messias (Kristus) och Herren (JHWH) är ett signum för kristna. Men kanske inte alltid i full insikt om bekvännelsens vidd och djup. Förståelsen av Jesu person är avhängig judiska världen – inte den grekiska. Därför finns behov av att återupptäcka det judiska arvet för att ännu bättre kunna tillgodogöra sig Jesu och apostlarnas undervisning i de nytestamentliga skrifterna.

Som kristna har vi också ansvar att hela den skadade relationen till judarna. I den processen är det avgörande att förstå varför kristna historien tog sin antisemitiska vändning. Bara genom att förstå vad som brast kan relationer helas.

Den hednakristna församlingens uppdrag att skapa attraktion för evangeliet är en utmaning. Paulus beskriver kristnas sanna relation till judar i att vara till avund (Rom 11:11-14). I historien blev det tvärt om. Smittsamhetens känsla som lockar till nyfikenhet genom kristen närvaro, har ofta i stället genom en antijudisk och överlägsen attityd till judar framkallat känslor av rädsla, avsky och behov av försvar.

Även om vi kristna inte bär personligt ansvar för den kristna historiens förföljelse av judar, kräver trovärdigheten ett alla slags fördomar och stereotyper om judar bearbetas. Det gäller all främlingsfientlighet.

Väntan på Messias ankomst förenar troende judar och kristna. Längtan efter att se Guds rike upprättat är en ömsesidig vision. En god vän och rabbin ställde frågan: Kan vi umgås medan vi väntar?!